

Utredning

Ett teknik- neutralt litteratur- stöd

KULTURRÅDET

Förord

Litteraturstödet infördes 1975 med syfte att främja mångfald, kvalitet och fördjupning i utgivningen. Ett av målen med bidraget var att skapa bättre möjligheter för fler människor att ta del av litteratur av hög kvalitet. I litteraturutredningen, som låg till grund för bidragets införande, uttrycktes en oro över den alltmer kommersialiserade utgivningen.

Det publiceras fler böcker än någonsin idag, men i takt med att utgivningen har ökat har mångfalden minskat, exempelvis har vi under flera års tid sett en nedgång i utgivningen av översatt litteratur, särskilt från mindre företrädda språkområden. Hur hittar läsaren fram till litteratur bortom bästsäljarna och vad händer med upphovspersonernas villkor i och med de nya affärsmodellerna för strömmande ljudböcker och användandet av generativ AI?

Under våren 2023 upphandlade Kulturrådet ekonomie doktor Erik Wikberg för att undersöka huruvida litteraturstödet ersättningsmodell, som i princip varit oförändrat sedan bidragets införande, fortfarande är ändamålsenlig, samt ge förslag på eventuella justeringar i utformningen. Utredningen är ett av flera steg i myndighetens arbete för ett ändamålsenligt litteraturstöd. Litteraturstödet är ett bidrag till förlag och inte till enskilda författare. Men mot bakgrund av den förändrade branschen med hybridförlag och uppdragsutgivning är det av stor vikt att även upphovspersonernas villkor tas i beaktande för ett litteraturstöd i takt med tiden.

Kajsa Ravin
Generaldirektör Kulturrådet

Innehåll

Utgångspunkter och sammanfattning.....	4
Rapportens resultat.....	5
Utredningens förslag.....	7
Inledning.....	9
Vilken förordning reglerar litteraturstödet?.....	11
Nedladdade digitala böcker får inte säljas vidare	12
En bakgrund till de digitala böckernas marknad och diskussionerna om denna	14
Aktörerna på den svenska marknaden för digitala abonnemangstjänster	18
Marknadens utveckling för de digitala abonnemangstjänsterna	21
Hur har försäljningen utvecklats i förlagsled 2015–2022?	25
Förlagsekonomin för de digitala formaten.....	27
En utblick från ett fåtal branschaktörer.....	29
Diskussion och slutsatser.....	35
Avslutande reflektioner.....	44
Om rapportförfattaren.....	45
Bilaga 1: Litteraturstödet utformning.....	46
Bilaga 2: Förordning (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser	48
Referenser.....	51

Utgångspunkter och sammanfattning

Litteraturstödet är en viktig och uppskattad del av det svenska ekosystemet för förlagsekonomi. Det är ett stöd som har diskuterats i flera avhandlingar och genom årtionden av branschmedia samt kulturpolitiskt intresserade organisationer och individer.

Denna utredning har ett relativt smalt fokus: Är litteraturstödet ändamålsenligt så som det är utformat i dag givet den höggradiga digitaliseringen som har skett på bokmarknaden? Hur förhåller sig ersättningsmodellerna som skapats för fysiska böcker till dagens bokmarknad som alltmer domineras av strömmande ljudböcker? Hur förhåller sig litteraturstödet till bokbranschens nya affärsmodeller, exempelvis *revenue share* där abonnemangsinträkten fördelas procentuellt mellan det strömmande bolaget och förlaget och upphovspersonerna som har producerat innehållet?

Utredningens har beställts med tydliga avgränsningar: Den ska inte ge en historisk översikt eller fokusera på branschens inställning till bidraget. Den ska inte heller ge förslag på förordningsändringar. Däremot kan den lämna förslag på eventuella förändringar i bidragets utformning och ersättningsmodeller. Enkelt uttryckt: är litteraturstödet utformning tillämplig för alla slags fysiska och digitala böcker? Om inte, vilka justeringar kan göras för att göra litteraturstödet teknikneutralt?

Rapportens resultat

Det finns en rad olika områden där nuvarande utformning av litteraturstödet inte är tillämplig för en bokmarknad som är kraftigt digitaliserad. Stödet är utformat i en tid där det enbart fanns tryckta böcker och kan i sin nuvarande utformning enkelt uttryckt ses som ett stöd till pappersböcker. Exempel på områden där bestämmelser för digitala böcker saknas ges enligt följande:

- Litteraturstödet beräknas efter en tabell som utgår från kategori (skön- och facklitteratur för vuxna i originalspråk, skön- och facklitteratur för vuxna i översättning, bilderböcker för barn, kapitelböcker för barn, svartvita tecknade serier samt genomillustrerad facklitteratur, bildverk och tecknade serier i färg) och sidantal.¹ En bok som enbart ges ut som ljudbok har inget sidantal. Det saknas bestämmelser för hur stöd till en sådan bok ska fastställas.
 - Litteraturstödet nuvarande utformning tar dock bokens format i beaktande i en annan skrivelse. För "tekniskt enkla utgåvor och pocketböcker gör vi ett avdrag med 25 procent" [av efterhandsstödet]. För avhandlingar som fått statligt tryckbidrag eller för böcker som fått annat statligt stöd minskar stödbeloppet med motsvarande belopp. För återutgiven litteratur som inte är nyöversatt minskar stödet till hälften. För böcker i digital form beräknar vi stödet med utgångspunkt i faktiska produktionskostnader.² Vad som ska räknas till produktionskostnader är inte specificerat.
- Litteraturstödet begränsning till böcker i en upplaga om 5 000 exemplar³ tar inte digitala böcker i beaktande, varken de som säljs styckvis i internetbokhandeln eller strömmas i abonnemangstjänsterna. Dessa digitala böcker har ingen förstaupplaga eller några tilltryck, utan har i det närmaste oändlig upplaga.
 - Det saknas bestämmelser för om digital försäljning ska inräknas i upplagegränsen eller inte.
 - Om det anses att den digitala försäljningen ska inräknas eller påverka upplagebegränsningen saknas det bestämmelser för vilken beräkningsgrund som ska användas.
- I de generella kriterierna för om en bok ska beviljas litteraturstöd framgår att arbetsgruppernas bedömningar "ska väga in bokteknisk kvalitet, formgivning, korrektur, språkbehandling, textkritisk granskning och tillförlitlighet i sak."⁴
 - Det framgår inte om exempelvis bokteknisk kvalitet och formgivning även avser digitala format som boken ges ut i, eller vad en sådan bokteknisk kvalitet och god digital formgivning innebär. E-böckers formgivning kan skilja sig markant från det tryckta formatet av samma bok. Digitala böckers fysiska beständighet kan inte bedömas på samma sätt som en tryckt bok. Korrektur av en ljudbok kan inte heller bedömas på samma sätt som korrekturen i en tryckt bok. Sammantaget saknas bestämmelser för om och i så fall på vilket sätt dessa kvalitetsaspekter ska bedömas.
- Ljudböcker har ytterligare en aktör i upphovsrättsledet som tryckta böcker saknar, nämligen uppläsaren. Litteraturstödet adresserar inte denna aktör och har inga bestämmelser för om uppläsningens kvalitet ska spela in för bedömningen av litteraturstödet samt om de ska inräknas i bokens produktionskostnader.

1. För beräkningsgrunderna, se <https://www.kulturradet.se/globalassets/start/sok-bidrag/vara-bidrag/litteraturstod/dokument-litteraturstod/berakning-litteraturstod-2020.pdf>

2. Kulturrådets webbplats, 2023.

3. Upplagegränsen avser exemplar i en förstaupplaga inklusive eventuella tilltryck inom sex månader.

4. Se bilaga 1.

Ett teknikneutralt litteraturstöd

- Distributionsstödet är utformat efter fysiska böcker som ska lämnas i 286 exemplar till Kulturrådets distributör som hanterar leveransen av dessa böcker till bibliotek.⁵ Förlaget får 75 procent av bokens f-pris⁶ i ersättning upp till 40 000 kr. Det saknas bestämmelser för hur dessa regler ska tillämpas om en digital bok beviljas litteraturstöd.
 - Värt att notera är att det i punkt 3.5 i fjärde stycket av Kulturrådets riktlinjer för statbidrag till litteratur framgår att "Bok som beviljas litteraturstöd får också distributionsstöd, med undantag för digitalt producerad litteratur. (...) Distributionsstödet ska betalas ut samtidigt som litteraturstödet. Förlag som inte levererar titlar till distribution ska återbetala både litteraturstöd och distributionsstöd." Detta kan tolkas som att digitala böcker kan få litteraturstöd men inte distributionsstöd, men också som att digitala böcker varken kvalificerar sig för litteraturstöd eller distributionsstöd om de inte kan distributera sina böcker till bibliotek. Denna skrivelse bör förtydligas. En rimlig utgångspunkt för att göra distributionsstödet teknikneutralt är att införa bestämmelser av hur distribution av digitala böcker ska gå till för att uppfylla kravet att få distributionsstöd.
- Det har saknats en diskussion om hur artificiell intelligens (AI), särskilt generativ AI, bör behandlas på det kulturpolitiska området. Sommaren 2023 meddelade kulturminister Parisa Liljestrand att en särskild AI-enhet skapas på Kulturdepartementet för att arbeta med de möjligheter och faror som följer med alltmer utvecklade verktyg för generativ AI. Denna utveckling har potential att göra bokproduktion betydligt mer påverkad av digitaliseringen än vad vi ännu har sett.

5. Sverige har 290 kommuner som erbjudits att motta leveransen av böcker som fått litteraturstöd, varav 286 har tackat ja till erbjudandet.

6. F-pris är en förkortning för förlagspris och avser förlagens listpris till återförsäljare. Litteraturstödet utformning har en ersättningslista med maximalt f-pris för verk med ett visst antal sidor. För en skön- eller facklitterär bok för vuxna i översättning, med ett sidantal på 808–840 sidor, är det högsta f-priset som förlaget får ersättning för 281 kronor. Hela ersättningslistan finns tillgänglig här: <https://www.kulturradet.se/globalassets/start/sok-bidrag/vara-bidrag/litteraturstod/dokument-litteraturstod/berakning-litteraturstod-2020.pdf>

Utredningens förslag

Utredningen lämnar följande förslag på justeringar i litteraturstödet för att det ska göras teknikneutralt:

- Beräkningsgrunderna för en titels stöd beror dels på vilken genre (skön- och facklitteratur för vuxna i originalspråk, skön- och facklitteratur för vuxna i översättning, bilderböcker för barn, kapitelböcker för barn, skön- och facklitteratur för ungdomar, svartvita tecknade serier, samt genomillustrerad facklitteratur, bildverk och tecknade serier i färg) samt deras sidantal.
- Ljudböcker som inte har en tryckt fysisk förlaga har inget sidantal, utan en längd i tid. En motsvarande ersättningslista för ljudböcker bör tas fram i det fall att en tryckt upplaga – som stödet kan baseras på – saknas. Detsamma gäller för e-böcker vars sidantal beror på de inställningar som läsaren bestämmer i sin e-boksläsare.
- Skön- och facklitteratur i originalspråk respektive översättning har i princip samma ersättningslistor. De enda undantagen är att litteratur i originalspråk ger en något högre ersättning än översatt litteratur. För att främja en mångfald av litteratur bör dessa ersättningar justeras så att ersättningar är högre för översatt litteratur, eftersom samma titel är dyrare att producera i översättning än på originalspråk, snarare än tvärtom. Det kulturpolitiska målet att "främja internationellt och interkulturellt utbyte och samarbete" skulle bättre uppnås med en sådan justering.
- Beräkningsgrunden att utgå från sidantal bör behållas. När stödet utformades hade det varit en tidskrävande uppgift att i stället räkna antal ord eller tecken. I dag är det en standardfunktion i alla ordbehandlare. Det kan till en början ifrågasättas om inte en mer rättvis beräkningsgrund vore att ge ersättning i förhållande till antal tecken, så att inte ersättningen beror på hur stort typsnitt boken sätts i samt vilka radavstånd och marginaler som används, osv. En sådan beräkningsgrund skulle dock bortse från illustrationer, samt skulle kunna ge sämre incitament till barnböcker, lyrik, m.m. Även om digitaliseringen möjliggör att snabbt räkna en boks tecken anser denna utredning inte att det vore eftersträvänsvärt.
- Distribution av böcker till arbetsgruppernas medlemmar kan förbättras. Det förekommer att böcker försvinner i postgången, att medlemmar inte hinner hämta ut avier som skickats exempelvis i semestertider, att förlag är sena med att skicka ut böckerna, osv. Eftersom alla böcker läses av (minst) två läsare räcker det med att en person inte får boken i rätt tid för att den ska bordläggas till ett senare möte. För små förlag med svag likviditet kan denna behandling orsaka svårigheter. Eftersom alla böcker har en digital förlaga som mycket enklare kan distribueras digitalt bör litteraturstödet kompletteras med en digital distribution. Det ger också medlemmarna bättre möjligheter till att hinna läsa alla titlar i tid. Den boktekniska kvaliteten är relativt enkel att bedöma om ett fysiskt exemplar finns tillgängligt på arbetsgruppernas möten.
- Definitionen av bokteknisk kvalitet bör vidgas till att inbegripa uppläsarens gestaltning av texten i det fall det är en ljudbok. Den bör också ta hänsyn till e-boksformatets medium som i många fall saknar professionell formgivning, utan i stället beror på de inställningar som läsaren bestämmer i sin e-boksläsare. I ett sådant fall bör bokteknisk kvalitet ses i ljuset av att det handlar om en e-bok där exempelvis omslag men inte sättning skulle kunna bedömas. För illustrerade e-böcker kan en ytterligare komponent exempelvis handla om hur illustrationer återges i digitalt format.
- Upplagegränsen om att enbart böcker i högst 5 000 exemplar i förstautgåva inklusive tilltryck är inte tillämplig för digitala böcker. Vad en motsvarighet till upplagegräns för digitala böcker skulle kunna vara är oklart. För att uppnå en teknikneutral utformning av litteraturstödet framstår det som problematiskt att missgynna fysisk bokutgivning genom att enbart ha en upplagegräns för fysiska och inte digitala böcker. Mitt förslag som utredare är att 1) förtydliga vad upplagegränsen syftar till (se diskussion och slutsatser) och 2) därefter instruera arbetsgrupperna om att dessa ändamål åtföljs i bedömningen. På så sätt kan upplagegränsen slopas och utform-

Ett teknikneutralt litteraturstöd

ningen göras teknikneutral. Det skulle också öppna för förlag att söka litteraturstöd för fler titlar och därmed öka möjligheterna till att fokusera mer på böckernas kvalitet.

- Det saknas bestämmelser för hur distributionsstödet ska tillämpas om en digital bok beviljas litteraturstöd. Den mest basala rekommendationen för att göra distributionsstödet teknikneutralt är att förlaget ska kunna leverera 286 exemplar fysiska lagringsminnen (lämpliga för utlån) av den digitala boken till Kulturrådet. Ett alternativt och mer effektivt tillgängliggörande av digitala böcker till biblioteken är önskvärd att utarbeta tillsammans med biblioteken utan att det medför varken positiva eller negativa incitament till att föredra publicering i ett visst format.
- Det är önskvärt att Kulturrådet förtydligar litteraturstödet inställning till böcker som helt eller till delar har skapats med hjälp av generativ AI. Som ett första steg föreslås att lägga till en deklARATION till ansökningshandlingarna där förlaget får ange huruvida AI-verktyg har använts för att framställa illustrationer, fotografier, text, korrekturläsning, översättning uppläsning eller musik för att kartlägga förekomsten och framväxten av om, på vilket sätt och i hur stor omfattning sådan teknik används när det gäller böcker som söker litteraturstöd.

Inledning

Litteraturstödet utformning har på det stora hela sett likadant ut sedan det infördes 1975. Litteraturkategorier har förändrats, upplagegränser och distributionsstöd har införts men huvudprinciperna är oförändrade: stödet ges till enskilda titlar och är ett efterhandsstöd till förlaget efter bokens publicering. Det är i allt väsentligt ett stöd för pappersböcker.

Det kan antas att litteraturstödet ansågs ändamålsmässigt då det först infördes, men hur ändamålsenligt anses litteraturstödet idag snart 50 år senare?

Denna rapport syftar till att besvara den frågeställningen. Vad som föranlett Kulturrådet att beställa denna utredning är en utbredd medvetenhet om att förlagsbranschen har utvecklats radikalt sedan 1975. Affärsmodeller, beskattning, bokformat, distributionen, konsumtion, kulturpolitiska mål, medievänor och produktion av böcker har förändrats i grunden.

I mitten av 1970-talet hade fria bokpriser just införts. I princip alla böcker var i tryckta format och såldes i fysisk butiksmiljö. Det skulle ännu dröja två decennier innan world wide web lanserades och ytterligare ett decennium innan den första svenska streamingtjänsten för ljud- och e-böcker småskaligt tog sina första steg. Momssatsen på böcker sänktes till dagens nivå först 2002. Först 2019 blev moms på böcker teknikneutral genom att digitala ljud- och e-böcker också innefattades av denna lägre moms.

I slutet av 2022 såldes 24,3 miljoner tryckta böcker i Sverige medan abonnemangstjänsterna sålde 45,3 miljoner strömningar. Av dessa var 89 procent ljudböcker och 11 procent e-böcker. Sett till volym, där en fullständigt strömmad bok likställs med ett köpt exemplar av en tryckt bok, stod strömningstjänster med andra ord för cirka två tredjedelar av marknaden. Den sammanlagda försäljningen uppgick till 1 433 miljoner kronor under 2022, vilket motsvarar en marknadsandel om 28,8 procent sett till ekonomiskt värde.⁷

I princip alla digitala böcker som strömmas ges också ut i minst ett fysiskt format. En tillförlitlig statistik över exakt hur denna överlappning är bland digitala böcker i strömningstjänster är svår att ta fram, men det är en försvinnande liten andel som enbart finns i digitalt format. De mest kända bland denna kategori böcker är Storytel Original, som produceras av abonnemangstjänsten och ges ut direkt för ljudboksformatet. Detta görs under varumärket Storyside som för närvarande ger ut cirka 6000 titlar internationellt på olika språk för 19 marknader. I Sverige ger Storyside ut cirka 300 titlar. Detta kan ställas i relation till att sammantaget 150 000 olika titlar strömmades i alla ljudbokstjänster under 2022. Dessa originalproduktioner är enbart tillgängliga i Storytels abonnemangstjänst, vilket är ett sätt att försöka skapa en konkurrensfördel gentemot andra abonnemangstjänster.

Bokutgivningen i Sverige har med andra ord utvecklats på ett sådant sätt att verk ges ut i fler format och säljs i fler försäljningskanaler än tidigare. Innan abonnemangstjänsternas framfart och ökade inflytande var det praxis att först sälja en utgåva av den inbundna boken och förhoppningsvis räkna hem en lönsamhet på titeln, för att därefter göra eventuella pocketupplagor som utgavs cirka 6–9 månader efter den utgivna originalutgåvan. De digitala "billighetsformaten" – ljudböcker och e-böcker – släpps istället allt oftare samtidigt som den inbundna boken. Formatförskjutningen är inte en isolerad faktor, utan måste ses i ljuset av att bokförsäljarnas affärsmodeller tydligt har reformerats.

7. Alla uppgifter om återförsäljarstatistik i denna rapport refererar till offentligt tillgängliga rapporter på Svenska Förläggareföreningens hemsida: <https://förlaggare.se/bokforsaljningsstatistik/>

Bland de svenska abonnemangstjänsterna finns ett antal variationer av affärsmodellen och de har delvis förändrats över tid. Den mest dominerande aktören Storytel har en affärsmodell som vanligen benämns *revenue share*, där en viss förutbestämd andel av intäkterna går till förlag och författare. En konkurrerande affärsmodell är att en viss förutbestämd summa per lyssning går till förlag och författare. Abonnemangstjänsten står då risken för om lyssnandet per abonnemang ökar. Det medför att varje abonnemang blir behäftat med högre kostnader och att risken att göra förlust ökar. Med tanke på hur abonnemangstjänsternas försäljning har utvecklats i värde respektive volym har affärsmodellens utformning visat sig ha stor betydelse. År 2015 såldes cirka 3,6 miljoner strömningar av digitala böcker till ett värde av 219 miljoner kronor. År 2022 såldes 45,3 miljoner strömningar till ett värde av 1 433 miljoner kronor. Tillväxten i volym – enkelt förstått som genomsnittliga strömningar per abonnemang – har ökat betydligt mer än tillväxten i kronor. I en *revenue share*-modell där en viss andel av intäkterna delas på den totala konsumtionen medför det naturligtvis att ersättningarna per lyssning sänks. Affärsmodeller med fast ersättning har över tid gjort vissa justeringar, som att diversifiera abonnemang till obegränsad och begränsad strömning eller sätta ett tak på maximal strömning per abonnemang. Emellertid är det uppenbart att denna affärsmodell påverkas minst lika mycket, om inte mer, av en utveckling där volymen ökar mer än intäkterna. För att inte abonnemangstjänsten ska göra större och större förluster, allt annat lika, måste den fasta ersättningen per strömning minska när parterna omförhandlar sina kontrakt om volym ökar mer än omsättning.

Föreliggande översyn av litteraturstödet ska inte ge en historisk översikt av litteraturstödet utformning. Den ska inte heller ge förslag på förändringar i förordningar som styr litteraturstödet. Syftet är att beskriva utvecklingen av den svenska bokmarknadens digitalisering, dess komplexiteter, samt identifiera vilka områden av den nuvarande utformning av litteraturstödet som påverkats av, eller inte är förenlig, med digitala böcker, särskilt i abonnemangstjänster. Översynen kan på så sätt förstås som ett hjälpmedel för att i nästa steg överväga att göra eventuella förändringar i de styrdokument som reglerar litteraturstödet.

Vilken förordning reglerar litteraturstödet?

Litteraturstödet infördes år 1975 efter flera års diskussioner. Ansvarig myndighet har sedan införandet varit Statens kulturråd (oftast benämnt Kulturrådet). Stödet reglerades inledningsvis genom förordning (1975:493) om statligt litteraturstöd.⁸

Förordningen innehöll, förutom bestämmelser om de olika kategorier som litteraturstödet kunde ges för, även bestämmelser om statlig kreditgaranti som kunde lämnas för lån till förlag. Syftet med kreditgarantin var att den skulle kunna lämnas till mindre förlag och för att möjliggöra att etablera nya förlag.⁹

Litteraturstödet har sedan införandet 1975 omarbetats flera gånger för att få sin nuvarande utformning. Idag regleras litteraturstödet främst genom förordning (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. När den nuvarande förordningen trädde i kraft under 2010 slogs tre förordningar ihop till att bli en samlad förordning för statsbidrag för litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Nu gällande förordning har som syfte att "... främja mångfald, kvalitet och fördjupning i utgivningen av litteratur och kulturtidskrifter, dels att främja spridning och läsning av litteratur och kulturtidskrifter." Hela förordningen finns tillgänglig i bilaga 2.

8. Prop. 1977/78:99, s. 10.

9. Prop. 1977/78:99, s. 18.

Nedladdade digitala böcker får inte säljas vidare

Det finns uppenbara skillnader mellan en tryckt bok och en digital bok. Det finns också mindre uppenbara skillnader som ändå är viktiga för vårt förhållningssätt till digitala böcker. En sådan fråga är exempelvis vilket ekonomiskt värde en digital bok har i jämförelse med en fysisk bok ur juridisk synpunkt.

Det värde som en digital bok har för konsumenten består i rätten att läsa boken. Det är upphovsrättsinnehavaren som har rätten att bestämma om en digital bok får säljas vidare.

En dom från EU-domstolen¹⁰ rör tillhandahållandet av en onlinetjänst i form av en virtuell marknad för "begagnade" e-böcker. Domstolen prövade i målet om tillhandahållande av en e-bok för permanent bruk via en nedladdningslänk omfattades av begreppet "överföring till allmänheten" eller av begreppet "spridning till allmänheten" enligt bestämmelserna i artikel 3.1 respektive artikel 4.1 i direktiv 2001/29/EG¹¹ (Infosocdirektivet).

I domen tolkade domstolen bland annat avsikten med bestämmelserna i Infosocdirektivet som har sitt syfte att fullgöra de förpliktelser som framgår av WIPO-fördraget (om upphovsrätt) och anförde bland annat följande: "Det framgår således av dessa skäl att avsikten med förslaget till direktiv var att se till att all överföring till allmänheten av ett verk som inte utgör spridning av fysiska kopior faller utanför begreppet 'spridning till allmänheten' enligt artikel 4.1 i direktiv 2001/29, för att i stället omfattas av begreppet 'överföring till allmänheten' enligt artikel 3.1 i direktivet."¹²

EU-domstolen gjorde följande observationer avseende skillnader mellan fysiska och digitala böcker: "Tillhandahållande av en bok på ett fysiskt medium och tillhandahållande av en e-bok kan dock inte anses ekonomiskt och funktionellt likvärdigt. Det förhåller sig nämligen så, precis som generaladvokaten har påpekat i punkt 89 i sitt förslag till avgörande, att icke-materiella digitala kopior inte försämras av användning, till skillnad från vad som är fallet med böcker på ett fysiskt medium, vilket betyder att begagnade digitala exemplar är helt likvärdiga med nya. Utväxlingen av sådana exemplar är dessutom inte förenad med någon ansträngning eller med några extra kostnader, vilket innebär att en parallell begagnatmarknad för digitala exemplar riskerar att påverka upphovsrättsinnehavarnas intresse av att erhålla skälig ersättning för sina verk i betydligt högre utsträckning än vad en begagnatmarknad för fysiska föremål gör. Detta motverkar det syfte som det erinras om ovan i punkt 48."¹³

Enkelt uttryckt får inte digitala böcker säljas vidare på samma sätt som tryckta böcker.

EU-domstolen drog slutsatsen: "Åtgärden att via en nedladdningslänk tillhandahålla allmänheten en e-bok för permanent bruk omfattas av begreppet 'överföring till allmänheten', och närmare bestämt

10. Begäran om förhandsavgörande till EU-domstolen från domstolen i Haag, Nederländerna. Domen meddelades den 19 december 2019, mål C-263/18. Käranden i målet var två upphovsrättsorganisationer som tillvaratar de nederländska förlagens intressen, Nederlands Uitgeversverbond och Groep Algemene Uitgevers, och svaranden i målet var Tom Kabinet Internet BV, Tom Kabinet Holding BV och Tom Kabinet Uitgeverij BV.

11. Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället.

12. Mål c-263/18, punkt 45.

13. Mål c-263/18, punkt 58.

av begreppet '[tillgängliggörande av upphovsmännens verk] för allmänheten på ett sådant sätt att enskilda kan få tillgång till dessa verk från en plats och vid en tidpunkt som de själva väljer' i den mening som avses i artikel 3.1 i direktiv 2001/29."¹⁴

EU-domstolen konstaterade därmed att endast spridning av fysiska exemplar omfattas av spridningsrätten och att e-böcker – och spridningen av dessa – omfattas av bestämmelsen överföring till allmänheten. Domens innebörd är med andra ord att e-böcker inte kan säljas vidare utan att först inhämta tillstånd från upphovsrättsinnehavaren. Detsamma bör rimligen gälla nedladdade ljudböcker.

14. Mål c-263/18, punkt 72.

En bakgrund till de digitala böckernas marknad och diskussionerna om denna

Ljusböcker har existerat sedan åtminstone 1950-talet i Sverige. Pamela Schultz Nybacka nämner i sin doktorsavhandling *Bookonomy: The Consumption Practices and Value of Book Reading* att Dagmar Edqvist redan 1952 läste in sin bok *Musik i mörker* på tjugofyra grammofonskivor.¹⁵ En bredare definition av vad en ljudbok är skulle också exempelvis kunna uppmärksamma att Radioteatern bildades som en självständig del av Sveriges Radio 1929 och spelade upp dramatik som också fanns tillgänglig i bokform. Det var dock först med en ny affärsmodell – i abonnemangstjänsterna – som ljudboken kom att bli riktigt betydelsefull.

Utan att fördjupa sig i historiska detaljer är det värt att uppmärksamma att den muntliga traditionen som ljudboken knyter an till har långa anor. Johan Svedjedal uppmärksammade i en artikel om kassettboken 1995 att från "de antika rapsoderna till dagens rocklyriker har det talade ordet varit det skrivnas tvilling".¹⁶ Han refererar till att högläsningsskiktet under 1800-talet ofta hade en materiell förklaring i de lägre samhällsskikten. Läskunnighet var långt från en självklarhet och den dåliga belysningen i hemmet gjorde att det ansågs vara slöseri att bränna ljus eller fotogen för enbart en läsare. Därtill fanns ett paternalistiskt element i högläsningsskiktet. Läskunniga personer i auktoritetsställning kunde kontrollera vilken litteratur som spreds till lyssnarna. I de högre samhällsskikten fungerade högläsning som ett medel för att skapa en statusfylld familjeidyll.

Svedjedal noterar i en tillbakablickande reflektion av sin artikel från 1995 att varken terminologi eller tekniska hjälpmedel fanns eller kunde förutses vid tiden. Termen ljudbok lanserades först i slutet av 1990-talet när internet hade så låg kapacitet att merparten av innehållet var text med dålig grafisk formgivning. Ljudboken sågs inte som ett hot, utan möjligtvis som ett nischat komplement till den tryckta boken. En viktig reflektion han gör är också att ljudböcker vid denna tid var dyra i jämförelse med tryckta böcker, i synnerhet i relation till "billighetsformatet" pocket.¹⁷

Den digitaliserade bokmarknadens landvinningar måste ses i ljuset av både teknologiska framsteg och förändrade affärsmodeller. När det gäller de teknologiska framstegen har de viktigaste innovationerna inte i första hand härrört till ljudboksformatet, utan tillgängligheten hos de enheter som ljudböcker lyssnas på. Allra viktigast har utbredningen av smarta telefoner varit för utvecklingen av den digitaliserade bokmarknaden. En observant tittare kan se tillbaka på Jonas Tellanders pitch i SVT-produktionen *Draknästet*, inspelat i november 2008, och registrera att han håller i en telefon som med dagens mått skulle uppfattas som uråldrig. Det var först med den smarta telefonens utbredning som den digitala ljudboksmarknaden tog ordentlig fart.

De digitala abonnemangstjänsternas tillväxt under framför allt det senaste årtiondet bör också ses i relation till omvärldsförändringar vad gäller konsumtion i digitala plattformar generellt. Från att förr kanske rent av ha känt oro för att kortuppgifter ska hamna i orätta händer när de handlar på internet har konsumenterna sedan 1995 brett omfamnat konsumtion på internet. Försäljningen av digitala abonnemang samt försäljning i digitala plattformar har kommit att omfatta en lång rad områden och blivit helt integrerade i vardagslivet. En vanlig dag kan en svensk konsument lyssna på musik via Spotify, titta på videoklipp på Youtube, se en film på Netflix, läsa en dagstidning via ett digitalt abonnemang, lyssna på en ljudbok i en digital abonnemangstjänst och beställa taxi eller hemleverans av mat via Uber. Digitala affärsmodeller finns numera överallt.

15. Schultz Nybacka, 2011.

16. Svedjedal, 1995.

17. Svedjedal, 2021.

Denna utveckling har beskrivits med flera, delvis överlappande, och alltmer etablerade begrepp: plattformsekonomi, gigekonomi, SaaS (Software as a service), delningsekonomi och tillgångsekonomi för att nämna några. Dessa övergripande ekonomiska och samhällsrelaterade makroförändringar är värda att inledningsvis sätta i sitt sammanhang.

Ordförklaringar

Plattformsekonomi: En marknad där säljare och köpare använder en eller flera digitala plattformar för att sälja varor eller tjänster.

Gigekonomi: Ett populariserat begrepp som framför allt tar sikte på arbetsplattformar där digitala plattformar används för att sälja tjänster. De som utför arbetet saknar typiskt sett anställningsförhållande med leverantören av den digitala plattformen.

SaaS (Software as a service): En molntjänst som tillhandahåller programvara över internet, i stället för att installeras på en enhet.

Delningsekonomi: Arrangemang för att hyra, dela eller låna saker i stället för att äga dem. Begreppet anses av många vara missvisande då det kan ge sken av att vara baserat på altruistiska utbyten och sakna vinstintressen. En alternativ benämning är tillgångsekonomi om det i själva verket handlar om att köpa tillgång till en vara eller annan tillgång under en viss tid.

De digitala abonnemangstjänsterna i Sverige kan övergripande beskrivas som en plattformsekonomi som i sin tur utgör en delmängd av den totala bokmarknaden i Sverige. Dessa SaaS-bolag låter inte användarna dela egna produkter med varandra och är därför inte att anse som en del av delningsekonomin. Deras tjänster utförs enbart av anställda, vilket skiljer dem från aktörer i gigekonomin.

Dessa distinktioner kan vara till hjälp för att tolka och förstå de debatter som förs om dessa nya delar av ekonomin som haft stark tillväxt och ökat inflytande på 2010- och 2020-talet. Debatterna om denna del av ekonomin har nämligen varit många och haft skiftande fokus, rörande allt från personuppgiftshantering, arbetsrättsliga förhållanden, missbruk av dominerande ställning, maktkoncentration, skattemässigt rapporteringsansvar, med mera. Dessa debatter är i flera avseenden inte tillämpliga på digitala abonnemangstjänster i Sverige mot bakgrund av att de inte säljer annonser, har traditionella anställningsförhållanden med sina anställda, samt inte har skattemässigt rapporteringsansvar för andra som utför tjänster genom plattformen.

Konkurrensen på den svenska marknaden för digitala abonnemangstjänster

Internationella studier av plattformsekonomin, där konsumenterna delar en mellanhand eller plattform (exempelvis hårdvara, distributionssystem eller betalningssystem), har i årtionden diskuterat

huruvida plattformar främjar eller motverkar konkurrens.¹⁸ Frågor om exklusiva kontrakt och vertikal integration mellan innehållsleverantörer och plattformar har varit en central frågeställning i den företagsekonomiska forskningslitteraturen gällande dessa marknader. Det har argumenterats för att plattformsekonomier är så annorlunda från traditionella marknader att de kräver särreglering och kollektivt handlade från innehållsleverantörer.¹⁹ I synnerhet "megaplattformar" som Apple, Alibaba, Amazon, Facebook, Youtube, Spotify, Uber, med flera har kritiserats för att dra otillbörlig nytta av sin marknadsstorlek och starka förhandlingsposition gentemot innehållsleverantörer.²⁰ Plattformsekonomier har en lång historia av att vara höggradigt omdebatterade och kontroversiella. Mot bakgrund av detta är det befogat att kort redogöra för konkurrenssituationen för den svenska marknaden av abonnemangstjänster.

Konkurrensverket har i Rapport 2021:1 Konkurrensen på digitala plattformsmarknader i Sverige undersökt sexton plattformar inom fem områden, däribland abonnemangstjänster för digitala böcker, och funnit "att digitala plattformsmarknader till sin funktion kan vara mycket komplexa och att det finns betydande skillnader mellan både plattformar på samma marknad och mellan olika plattformsmarknader. Det är därför svårt att dra generella slutsatser. Varje marknad måste analyseras separat och i detalj för att få en tydlig bild av dess funktionssätt och de affärsmodeller som tillämpas."²¹ Vägled av denna princip har denna översikt av de svenska abonnemangstjänsterna för digitala böcker fokuserat på deras särart, specifikt också i svensk kontext och inte dessa tjänsters verksamheter utomlands.

Vad som medialt och i andra sammanhang har diskuterats och skapat konflikter på specifikt denna del av bokmarknaden är framför allt frågor om maktkoncentration och vertikal integration. Bookbeat ägs av Bonnierkoncernen och Storytel äger i sin tur Norstedts. På så sätt har de respektive aktörerna tillgång till den största respektive näst största förlagsgruppens kataloger. Aktörerna har tidigare dragit tillbaka sina titlar från varandras abonnemangstjänster. Det har också i media rapporterats om att Storytel ger högre ersättningar till Bonnier i kraft av sin storlek och position än till mindre förlag.²² I skrivande stund finns dessutom en anmälan från Nextory mot Storytel hos Konkurrensverket om missbruk av dominerande ställning (dnr 817/2022). Denna anmälan är under utredning. I tillägg kan noteras att den minsta abonnemangstjänsten Bokus Play är vertikalt integrerad med försäljning i fysisk bokhandel och i internetbokhandeln genom Akademibokhandeln och Bokus.

Konkurrensverkets undersökning av marknaden för abonnemangstjänster för digitala böcker, som pågick mellan november 2019 och februari 2021, gör flera intressanta iakttagelser om konkurrenssituationen på marknaden för digitala abonnemangstjänster.²³

En sådan är att det i jämförelse med andra branscher kan ifrågasättas om digitala abonnemangstjänster definitionsmässigt är att betrakta som plattformar eftersom de inte förmedlar direkttransaktioner mellan olika användare. Transaktionsflödena går från konsument till abonnemangstjänst som sedan betalar förlag för innehåll beroende på hur mycket konsumenterna lyssnat och läst. Dessa förlag betalar i sin tur författarna.

18. Se exempelvis Mathewson & Winter, 1987, Rasmusen, Ramseyer & Wiley, 1991, Bernheim & Winston, 1998 och Lee, 2013.

19. Cutolo & Kenney, 2020.

20. Se exempelvis Taplin, 2017.

21. Konkurrensverket 2021, s. 7.

22. Se exempelvis Schüldt 2018 samt Schmidt & Strömberg, 2018.

23. Konkurrensverket, 2021.

En andra iakttagelse jämfört med andra marknader är att betydelsen av direkta och indirekta nätverkseffekter för de digitala abonnemangstjänsterna är ytterst begränsad. Detta betyder att konsumenter inte har någon större nytta av eller finner värde i att andra konsumenter skaffar ett abonnemang. Till skillnad från exempelvis ett socialt medium där värdet av tjänsten framför allt består i att kommunicera med vänner och bekanta, är antalet andra användare av tjänsten inte väsentlig för kunden. Det gäller för såväl antalet användare i andra abonnemangstjänster för digitala böcker generellt och antalet användare i den specifika plattform som används. Ur konkurrenssynpunkt är detta fördelaktigt, eftersom det inte uppmuntrar till en marknadsstruktur där "vinnaren tar allt" – där aktörerna inte konkurrerar *på* marknaden utan *om* marknaden – eftersom alla användare tjänar på att vara på samma plattform. Det sker heller ingen interaktion mellan förlagen i abonnemangstjänsterna, vilket är värt att notera. Det väsentliga sambandet i plattformens värdeskapande uttrycks i stället i ett positivt samband mellan antalet användare och antal förlag. Ju fler förlag som ansluter sig till en viss tjänst, desto mer attraktivt torde det vara för användare att ansluta till tjänsten – och vice versa.

En tredje iakttagelse som Konkurrensverket gör är att det inte finns indikationer på att det finns betydande datadrivna konkurrensfördelar på marknaden för abonnemangstjänster. Ett exempel på datadrivna konkurrensfördelar skulle kunna vara plattformstjänster som insamlar kunddata som används i kompletterande tjänster såsom annonsförsäljning. Konkurrensverket skriver att "[b]land abonnemangstjänsterna är användningen av data i dag mindre utbredd, vilket kan förklaras av att andra faktorer än lyssningsdata är viktigt för utgivningen av böcker. Det finns dock tecken på att betydelsen av data kan komma att öka i takt med att marknaden blir mer mogen."²⁴ Med tanke på att utbudet av digitala böcker är likartat i de olika abonnemangstjänsterna har de också en likartad möjlighet till att analysera data på samma sätt som sina konkurrenter.

En fjärde iakttagelse är att få användare använder flera plattformar för abonnemangstjänster, samtidigt som det saknas betydande hinder för att göra detta. Abonnemangstjänsterna har i regel korta uppsägningstider och löper månad för månad. Familjeabonnemang kan i någon mån göra marknaden mer trögrörlig då de kräver att flera personer samtidigt ska vilja byta tjänst, men på det stora hela saknas inläsningseffekter för en kund att exklusivt knyta sig till en abonnemangstjänst. Detta skiljer denna marknad från exempelvis marknader för smarta telefoner med olika operativsystem, där en person som både vill ha tillgång till Apples och Googles appbutiker måste ha två olika smarta telefoner.

Ovanstående iakttagelser kan både nyansera och fokusera den politiska debatten kring abonnemangstjänsternas roll för svenskt vidkommande. De kan nyansera debatten genom att inte förväxla den med diskussioner om andra plattformsföretag inom gig-ekonomin eller där det finns betydande datadrivna konkurrensfördelar. Debatten kan därmed också fokusera på de områden som har reell betydelse för svenska bokläsare/boklyssnare, för aspekter som rör det svenska litteraturstödet utformning, för svenska förlag, bokförsäljare i alla kanaler, bibliotek samt för författare och andra producenter bakom bokproduktionerna.

24. Konkurrensverket, 2021, s. 81.

Aktörerna på den svenska marknaden för digitala abonnemangstjänster

Storytel

Storytel är den enskilt största aktören bland de svenska abonnemangstjänsterna. Det är sannolikt även det företag som allra mest har förändrat den svenska bokmarknaden i modern tid. Det startades 2005 under namnet BOKiLUR av Jonas Tellander och Jon Hauksson. För att sätta tidpunkten i perspektiv var det ett år före Spotify lanserades och två år före den första versionen av iPhone. 2007 bytte företaget namn till Storytel för att underlätta en internationell expansion.

Företaget hade ingen omedelbar succé och Jonas Tellander har i intervjuer berättat om att företaget var hotat av nedläggning under hösten 2018. Efter att först ha uttömt andra finansieringsmöjligheter medverkade Jonas Tellander, som tidigare nämnts, i SVT-programmet Draknästet. Han sålde där 10 procent av bolaget till Richard Båge för en miljon kronor, med möjligheten att få ytterligare en miljon om bolaget uppnådde tio miljoner i omsättning följande år.

Under 2010-talet expanderade Storytel mycket kraftfullt. I slutet av 2008 hade det 2 000 betalande prenumeranter, vilket sedan växte till 35 000 i slutet av 2012, 77 000 i slutet av 2013, 356 000 i slutet av 2015, nära 800 000 i slutet av 2018 och över en miljon kunder i augusti 2019. Därefter har bolaget expanderat ytterligare. I slutet av 2020 hade bolaget över 1,4 miljoner betalande prenumeranter. I slutet av 2021 fanns nära 1,8 miljoner betalande prenumeranter och under 2022 översteg företaget över två miljoner kunder. Drygt hälften av dessa finns inom de nordiska marknaderna.

I likhet med många andra techbolag under denna tid har företaget historiskt prioriterat expansion före lönsamhet. Sedan 2017 har bolaget haft ökande årliga förluster (rörelseresultat), från 67 miljoner kronor 2017 till 384 miljoner kronor 2022. Under samma tid har marknadssentimentet kring börsnoterade Storytel skiftat markant, i likhet med många andra techbolag av samma slag. I slutet av året 2020 handlades exempelvis aktien till 270 kronor, ett år senare till 165 kronor och i slutet av 2022 till 44 kronor. Den 27 oktober 2023 handlades aktien till 23,38 kronor.

Storytel erbjuder i skrivande stund fyra olika sorters abonnemang: Basic för 129 kronor per månad, Premium för 169 kronor per månad, Unlimited för 229 kronor per månad och Family för 228 kronor per månad. Dessa skiljer sig åt i fråga om hur många timmars lyssning per månad som ingår samt hur många konton som får användas per abonnemang. De tre första ger tillgång till ett konto per abonnemang medan familjekontot inkluderar 2–6 konton. Basic ger 20 timmars lyssning per månad, Premium 100 timmar per månad, Unlimited ger obegränsat antal timmar och Family 100 timmar per konto.

BookBeat

BookBeat ägs av Bonnierkoncernen, startades 2015 och lanserades brett i maj året efter. Niclas Sandin har varit vd för företaget sedan det bildades. Företaget beräknar att det under 2023 kommer att passera 800 000 betalande användare och överskrida en miljard i intäkter. BookBeat AB hade vid slutet av 2021 en omsättning på 347 miljoner kronor (samt ett rörelseresultat på minus 124 miljoner kronor). I slutet av 2022 hade företaget en omsättning på 432 miljoner kronor (samt ett rörelseresultat på minus 159 miljoner kronor).

BookBeat har i skrivande stund två grundmodeller för sina abonnemang: Basic och Premium. Den förstnämnda kostar 99 kronor per månad och ger tillgång till 20 timmar per månad. Premium ger i stället tillgång till 100 timmar per månad. Bägge abonnemangen kan kompletteras med fler konton för 49 kronor (Basic) och 69 kronor (Premium).

Nextory

Nextory startades år 2015 av entreprenören Shadi Bitar som en nylansering av företaget E2GO. Nextory hade 2020 en omsättning motsvarande 278 miljoner kronor (samt ett rörelseresultat på minus 54 miljoner kronor) och 2021 en omsättning på 414 miljoner kronor (samt ett rörelseresultat på minus 154 miljoner kronor). I slutet av 2022 hade bolaget en omsättning på 606 miljoner kronor (samt ett rörelseresultat på minus 134 miljoner kronor). I jämförelse med BookBeat och Storytel har kommunikationen om antalet kunder varit mindre transparent.

Till skillnad från Storytel, BookBeat och Bokus Play är inte Nextory vertikalt integrerad med förlag eller andra försäljningskanaler, vilket är vad som åsyftas när abonnemangstjänsten beskriver sig själv som oberoende.

Bolaget har haft en kraftig tillväxtresa och tog exempelvis in 100 miljoner kronor i nytt kapital under 2022 för att expandera ytterligare.

Bokus Play

Bokus Play är den yngsta av de fyra ovanstående abonnemangstjänsterna och lanserades under 2018. Det ingår i Bokusgruppen som också äger Akademibokhandeln och internetbokhandeln Bokus.

Bokusgruppen beskriver företaget som en "unik och attraktiv abonnemangstjänst" som ger kunderna "mervärde i form av förmåner hos Akademibokhandeln och Bokus." Marknadsföringen av tjänsten genomförs i koncernens alla kanaler, exempelvis i nätbutiken Bokus och bland Akademibokhandelns över två miljoner medlemmar. Denna integration mellan försäljningskanaler är utmärkande för denna aktör. Genom ett abonnemang på Bokus Play får abonnenter ta del av rabatter och kampanjer i de andra försäljningskanalerna.

Bokus Play har för närvarande tre typer av abonnemang: Bas för 79 kronor per månad, Premium för 149 kronor per månad och Familj för 229 kronor per månad. Bas ger tillgång till en bok i månaden för en användare. Premium ger obegränsad användning för en användare och Familj ger obegränsad användning för upp till tre användare.

Övriga aktörer

Den svenska marknaden för digitala abonnemangstjänster domineras av de fyra nämnda aktörerna. Storytel är den största aktören av de fyra. Det finns dock ett antal mindre aktörer, som inte lämnar statistik till Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningens gemensamma bokförsäljningsstatistik.

En sådan aktör är Audible, vilken startades redan 1995 av Donald R. Katz. Tjänsten såldes 2008 till Amazon och riktar sig mot en internationell, företrädesvis engelsktalande målgrupp. Exempelvis har företaget ingen svensk hemsida och tjänsten betalas i utländska valutor. Hur många användare Audible har i Sverige är okänt.

Ett teknikneutralt litteraturstöd

På den internationella marknaden finns exempelvis också tjänsten Audiobooks.com, grundad 2012. Tjänsten erbjuder både abonnemang och styckvis sålda ljudböcker. Hur många användare tjänsten har i Sverige är okänt. Storytel köpte företaget 2021 för knappt 1,2 miljarder kronor.

En svensk aktör, Kitab Sawti, startades 2016 av entreprenörerna Sebastian Bond och Anton Pollock. Företaget var tydligt inriktad på ljudböcker för den arabisktalande delen av världen. I juli 2020 köptes företaget av Storytel och i mars 2021 slogs tjänsterna samman under Storytels varumärke och tjänar till att stärka Storytels verksamhet i Mellanöstern och Nordafrika.

Marknadens utveckling för de digitala abonnemangstjänsterna

Återförsäljarnas försäljningsutveckling 2015–2022 i tusentals kronor

Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen bedriver ett gemensamt projekt för att insamla data om bokförsäljning i återförsäljarled. Sedan 2015 har digitala abonnemangstjänster lämnat data till denna statistik.

En sammanställning av bokförsäljningen 2015 till 2022 illustrerar tydligt hur de digitala abonnemangstjänsterna har vuxit och tagit större marknadsandelar år för år. År 2015 uppgick försäljningen i denna försäljningskanal till 219 miljoner kronor, att jämföra med 1 433 miljoner kronor år 2022.

Digitala abonnemangstjänster hade 2015 en marknadsandel om 5,6 procent, att jämföra med en marknadsandel om 35,9 procent 2022. Värt att notera är att den totala bokförsäljningen har ökat från 3 934 miljoner kronor år 2015 till 4 974 miljoner kronor år 2022. Den största tillväxten av denna försäljningsökning har digitala abonnemangstjänster stått för. Vid sidan av digitala abonnemangstjänster har också internetbokhandeln ökat. De fysiska försäljningskanalerna – bokhandeln och dagligvaruhandeln – har under samma tidsperiod haft en kraftigt minskad försäljning. Den fysiska bokhandeln har minskat sin försäljning från 1 403 miljoner kronor år 2016 till 1 083 miljoner kronor år 2022. Dagligvaruhandeln har under samma tidsperiod minskat sin försäljning från 300 miljoner kronor till 205 miljoner kronor. Bokbranschen har liksom väldigt många andra branscher sett hur försäljning i butiksmiljö flyttat till internet.

Det är värt att påminna om att delar av denna tidsperiod var mycket påverkad av pandemins effekter. Detta märks tydligast under försäljningsutvecklingen för fysisk bokhandel och internetbokhandel under 2020. Den fysiska bokhandeln sålde år 2019 böcker för 1 217 miljoner kronor att jämföra med 985 miljoner kronor 2020. Motsatsvis ökade internetbokhandeln sin försäljning från 2 052 miljoner kronor år 2019 till 2 443 miljoner kronor år 2020. Sedan 2020 och med pandemins avtagande effekter syns en tillbakagång där fysisk bokhandel återtar marknadsandelar från internetbokhandeln.

Marknadsandelar av total återförsäljning på förstahandsmarknaden för allmänlitteratur

Kanal	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Fysisk bokhandel	37,2%	35,1%	33,6%	31,9%	30,5%	24,7%	25,7%	27,1%
Internetbokhandel (samt bokklubbar)	49,1%	48,8%	51,3%	54,3%	51,4%	61,2%	62,9%	56,4%
Dagligvaruhandel	8,1%	7,5%	6,7%	6,3%	5,7%	5,5%	5,6%	5,1%
Digitala abonnemangstjänster	5,6%	8,5%	12,7%	16,9%	23,0%	28,8%	33,5%	35,9%

Ett teknikneutralt litteraturstöd

Total återförsäljning på förstahandsmarknaden för allmänlitteratur (i TSEK)

Kanal	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Fysisk bokhandel	1 464 225	1 402 730	1 343 178	1 273 683	1 217 453	984 830	1 026 821	1 083 424
Internet-bokhandel (samt bokklubbar)	1 933 424	1 950 233	2 046 932	2 166 140	2 052 639	2 442 933	2 512 869	2 253 053
Dagligvaruhandel	318 346	300 380	266 662	250 984	226 060	221 036	223 816	204 573
Digitala abonnemangstjänster	218 809	339 080	508 920	676 026	918 475	1 149 483	1 335 743	1 433 427
Totalt	3 934 804	3 992 423	4 165 692	4 366 833	4 414 627	4 798 282	5 099 249	4 974 477

Årlig tillväxt för olika försäljningskanaler (baserat på försäljning i kronor)

Kanal	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Fysisk bokhandel	-4,9%	-4,2%	-5,2%	-4,4%	-19,1%	4,3%	5,5%
Internetbokhandel (samt bokklubbar)	0,9%	5,0%	5,8%	-5,2%	19,0%	2,9%	-10,3%
Dagligvaruhandel	-5,6%	-11,2%	-5,9%	-9,9%	-2,2%	1,3%	-8,6%
Digitala abonnemangstjänster	61,4%	50,1%	32,8%	35,9%	25,2%	16,2%	7,3%

Den årliga marknadstillväxten för digitala abonnemangstjänster har gått från 61,4 procent år 2016 till 7,3 procent år 2022. Den procentuella tillväxten har sjunkit år för år, vilket i sig är väntat. Ingen marknad kan på mycket lång sikt växa mer än ekonomin i stort, eftersom det skulle betyda att vi skulle behöva substituera andra varor och tjänster och på mycket lång sikt enbart konsumera digitala böcker och ingenting annat.

I detta avseende kan marknaden för digitala ljudböcker sägas gå mot att bli mer och mer mogen. Det finns dock fler aspekter av en marknads mognad som behöver analyseras. En sådan aspekt är de digitala abonnemangstjänsternas årliga resultat. Liksom många andra techbolag har dessa företag prioriterat tillväxt före lönsamhet. Även om det ska göras tydligt att de olika aktörernas bolagsstrukturer inte är rakt av jämförbara (på grund av att samma aktör kan ha bedrivit verksamhet i olika aktiebolag eller utgöra ett affärsområde inom en större koncern, att bolag kan ha haft försäljning i olika länder, att olika aktörer har olika redovisningsskyldighet beroende på om bolaget är publikt, osv.) ger följande sammanställning av tre bolags rörelseresultat en tydlig bild av att denna marknad inte är mogen ur lönsamhetssynpunkt.

Rörelseresultat (EBIT) i TSEK för Storytel Sweden AB, BookBeat AB och Nextory AB

Aktör	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Storytel Sweden AB	18 128	-43 772	-175 897	-221 454	-171 652	-451 550	-442 072
BookBeat AB	-60 978	-93 890	-96 869	-117 996	-77 930	-124 197	-159 499
Nextory AB					-53 680	-153 500	-135 592

Innebörden av att marknaden inte är mogen ur lönsamhetssynpunkt är att förändringar är att vänta i framtiden. Några tänkbara spekulationer skulle kunna vara att vissa aktörer kommer att avetablera sig på denna marknad, att priser kommer att öka, att ersättningar kommer att pressas i förlagsled och/eller att affärsmodeller kommer att förändras. Märk väl att affärsmodeller redan har justerats och förändrats sedan 2015, framför allt genom fler erbjudanden om begränsade abonnemang.

Återförsäljarnas försäljningsutveckling 2015–2022 i volym

Digitala abonnemangstjänster skiljer sig från övriga försäljningskanaler på ett flertal uppenbara sätt. De säljer inte tryckta böcker, de säljer inte böcker styckvis och de säljer i en mening inte de faktiska böckerna utan *nyttjanderätten* till att läsa och lyssna på böcker i digitalt format under en begränsad tid. Ytterligare en uppenbar skillnad mellan fysiska och digitala böcker är att det går att mäta lyssnandet och läsandet av digitala böcker i abonnemangstjänster, men inte om en såld fysisk bok lästs noll, en eller flera gånger.

I digitala abonnemangstjänster räknas volym genom att se till total faktisk användning. Om exempelvis två personer vardera läser en halv e-bok räknas det sammantaget som ett läst exemplar.

Det finns också skillnader mellan olika slags digitala böcker. En digital bok som sålts på ett fysiskt lagringsminne (USB, CD-rom, kassettband, osv.) går att sälja vidare och kan ärvas eller ges bort precis som en fysisk bok. En nedladdad digital bok får inte säljas vidare av konsumenten på en andrahandsmarknad.

En lyssning eller läsning i en digital abonnemangstjänst är långt billigare än alla andra format. Som kommer att visas nedan har tillväxten i volym på den svenska marknaden för digitala abonnemangstjänster historiskt sett varit betydligt högre än tillväxten i kronor. Mellan 2015 och 2022 har digitala abonnemangstjänster ökat 551 procent i omsättning men hela 1158 procent i volym.

Jämförelse av årlig tillväxt för digitala abonnemangstjänster, i omsättning respektive volym

Kanal	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Digitala abonnemangstjänster (omsättning)	61,4%	50,1%	32,8%	35,9%	25,2%	16,2%	7,3%
Digitala abonnemangstjänster (volym)	122,5%	64,8%	52,9%	22,9%	44,4%	22,0%	3,6%

Detta har en viktig implikation för förlag och författare. I en *revenue share*-modell med obegränsad användning minskar snittersättningen per exemplar ju mer varje abonnemang används. Enkelt uttryckt skulle utvecklingen kunna liknas vid en buffélunch, där lunchgästerna med tiden ätit mer och mer utan att priset för lunchen påverkas. Även för digitala abonnemangstjänster med obegränsat användande och med en fast ersättning per lyssning eller läsning är denna utveckling problematisk för förlag och författare. Allt annat lika måste sådana digitala abonnemangstjänster förhandla sig till lägre ersättningar hos förlagen eller öka sina priser för att inte göra ökade förluster, alternativt justera affärsmodeller till att begränsa användningen per abonnemang, vilket redan i stor utsträckning har skett. Det är troligt att sådana justeringar i affärsmodeller har varit den drivande faktorn till varför omsättningen i kronor under 2022 var högre än i volym, vilket är att se som ett trendbrott.

Ett teknikneutralt litteraturstöd

Trots de uppenbara skillnaderna mellan försäljningen av ett fysiskt exemplar av en bok och en fullbordad lyssning eller läsning i en digital abonnemangstjänst, visar en sammanställning av volym hur radikalt bokmarknaden har förändrats av de digitala abonnemangstjänsterna.

Om en fullbordad lyssning eller läsning i en digital abonnemangstjänst likställs med försäljningen av en tryckt bok (eller försäljningen av en ljudbok på ett fysiskt lagringsminne) visar statistiken att digitala abonnemangstjänster år 2015 hade en marknadsandel i volym motsvarande 10,7 procent, att jämföra med 64,2 procent år 2022.

Marknadsandelar av total volym på förstahandsmarknaden för allmänlitteratur, där en fullbordad lyssning/läsning i en digital abonnemangstjänst likställs med försäljningen av ett fysiskt exemplar

Kanal	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Fysisk bokhandel	38,1%	31,6%	26,6%	21,9%	19,7%	12,6%	11,2%	11,8%
Internetbokhandel (samt bokklubbar) fysiska böcker	37,3%	34,9%	32,0%	29,6%	25,8%	24,4%	22,0%	19,3%
Internetbokhandel (samt bokklubbar) strömningar						0,8%	0,6%	0,5%
Dagligvaruhandel	14,0%	12,2%	10,7%	7,7%	6,7%	5,2%	4,6%	4,1%
Digitala abonnemangstjänster	10,7%	21,3%	30,8%	40,8%	47,8%	56,8%	61,5%	64,2%

Utvecklingen ovan visar hur de digitala formaten, som funnits länge, har fått genomslag först med de digitala abonnemangstjänsternas affärsmodeller. Den försäljning som tidigare funnits i fysisk bokhandel (i form av ljudböcker på fysiska lagringsminnen) har utkonkurrerats och den andel av digitala format som säljs i nedladdningsbar form i internetbokhandeln är försumbar sett till den samlade konsumtionen.

Hur har försäljningen utvecklats i förlagsled 2015–2022?

Bokförsäljningen ovan beskriver återförsäljarnas försäljning till kunder. Även om försäljning i återförsäljarled är den för allmänheten mest intressanta frågan är det för förlag och författare än mer viktigt hur försäljningen har sett ut i förlagsled till återförsäljare. Försäljningen i återförsäljarled kan öka genom att återförsäljarna höjer sina marginaler, vilket inte kommer författare och förlag till gagn. Ett annat exempel på när svenska förlag och författare inte har någon egen vinning av ökad bokförsäljning i återförsäljarledet är om den ökade försäljningen huvudsakligen består av utländska titlar.

Svenska Förläggareföreningen har sedan 1973/74 tagit fram förlagsstatistik som mäter försäljning bland sina medlemmar. Till 2022 års statistik lämnade 63 förlag försäljningsdata. Detta är naturligtvis en mycket liten del av de utgivare som säljs i internetbokhandeln och andra återförsäljare, men med tanke på att alla stora förlagsgrupper ingår som medlemmar i Svenska Förläggareföreningen är försäljningen i de respektive försäljningsleden relevant att jämföra, även om man ska ha klart för sig att det kan finnas systematiska skevheter i en sådan jämförelse.

Försäljningen (i förlagsnettopriser, efter returer, exklusive moms) bland Svenska Förläggareföreningens medlemmar (i miljoner kronor) redovisas nedan. Det är intressant att notera att den procentuella uppgången i återförsäljarled inte fullt ut motsvaras av försäljningen från förlaget. Under perioden 2015–2022 ökade den totala bokförsäljningen hos återförsäljare med 26,4 procent (från cirka 3,9 miljarder kronor till 5 miljarder kronor). Samma period ökade försäljningen i Förlagsstatistiken med 11,2 procent.

Total återförsäljning på förstahandsmarknaden för allmänlitteratur i volym, där en fullbordad lyssning/läsning i en digital abonnemangstjänst likställs med försäljningen av ett fysiskt exemplar (i tusental)

Kanal	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Fysisk bokhandel	12 864	11 867	11 400	10 800	10 204	7 962	7 938	8 340
Internetbokhandel (samt bokklubbar) fysiska böcker	12 579	13 117	13 716	14 648	13 380	15 383	15 644	13 589
Internetbokhandel (samt bokklubbar) strömningar						535	452	366
Dagligvaruhandel	4 713	4 599	4 599	3 793	3 450	3 305	3 285	2 922
Digitala abonnemangstjänster	3 598	8 007	13 196	20 175	24 790	35 791	43 681	45 266
Totalt	33 754	37 590	42 911	49 416	51 824	62 976	71 000	70 483

Än mer intressant är det att jämföra försäljningen hos digitala abonnemangstjänster i återförsäljar- och förlagsled. År 2015 hade förlagsmedlemmarna i Svenska Förläggareföreningen en försäljning till de digitala abonnemangstjänsterna motsvarande 162,4 miljoner kronor, vilket kan ställas i relation till deras egen försäljning mot kund motsvarande 218,8 miljoner kronor. År 2022 uppgick försäljningen från medlemmar i Svenska Förläggareföreningen mot digitala abonnemangstjänster till 726,1 miljoner kronor, att jämföras med 1 443,4 miljoner kronor av de digitala abonnemangstjänsternas egen försäljning.

Det kan finnas många tänkbara (del)förklaringar till denna utveckling: en är att medlemmarna i Svenska Förläggareföreningen inte har ökat sin försäljning i lika stor omfattning som andra aktörer,

eller att utländsk utgivning ökat markant. Den senare frågeställningen kan i viss mån undersökas med tillgänglig statistik, medan det saknas data för den första frågeställningen. 2022 stod utländska genrer (utländsk skönlitteratur, utländsk facklitteratur, utländska barn- och ungdomsböcker samt utländska böcker i okänd genre) för 9,9 procent av den samlade konsumtionen. Med tanke på att andelen är relativt liten förefaller det därför vara en osannolik förklaring till varför försäljningen i återförsäljarled- och förlagsled har haft så relativt olika försäljningsutvecklingar. Den mest troliga hypotesen, som dock inte är belagd, är därför att digitala abonnemangstjänster har förbättrat sina marginaler i relation till förlagsledet. Det skulle inte vara överraskande med tanke på att dessa plattformar över åren har fått en allt starkare förhandlingsposition. För exempelvis författare är denna utveckling intressant att känna till eftersom deras ersättning avgörs av böckernas f-pris och inte av återförsäljarnas prissättning.

Förlagsekonomin för de digitala formaten

Kostnaderna för att producera olika slags böcker skiljer sig avsevärt åt. Exempel på kostnadsdrivande faktorer är hur mycket tid och resurser redaktörer och förläggare tilldelas per bok, om boken behöver översättas eller skrivits på originalspråk, hur stor budget en bok får för marknadsföring, vilka royaltysatser och förskott författaren får, bokteknisk kvalitet vid fysiska tryck, formgivning, illustrationer, lagerkostnader, kostnader för osålda exemplar, osv. Digitala böcker (som inte säljs på fysiska lagringsminnen) har däremot inte några lagerkostnader eller kostnader för osålda exemplar. Däremot har den digitala ljudboken en kostnad för uppläsaren som också blir ytterligare en upphovsperson till verket genom sin uppläsning.

Strömningstjänsterna domineras av litteratur som skulle kunna beskrivas ha en kommersiell –snarare än kulturell – inriktning. År 2022 var 17 av de 20 mest konsumerade titlarna i abonnemangstjänsterna deckare och spänningsromaner. De tre titlar som inte var deckare var Delia Owens *Där kräftorna sjunger*, Lucinda Rileys *Kärleksbrevet* och Moa Herngrens *Skilsmässan* – titlar som också skulle kunna beskrivas ha en tydlig kommersiell profil. Deckare och annan genrelitteratur har en framskjuten position i alla försäljningskanaler, inte minst i dagligvaruhandeln och i internetbokhandeln, men dessa har en ännu mer dominerande position i strömningstjänsterna än marknaden i övrigt. Det finns flera förklaringar till detta. Konsumenter köper primärt strömningssabonnemang för nöjesläsning. Facklitterära böcker för utbildning och för jobbrelaterad förkovran inhandlas i andra format och i andra försäljningskanaler. En annan förklaring till att smala titlar har svårt att konkurrera i de digitala abonnemangstjänsterna handlar om den underliggande förlagskalkylen för dessa böcker. Kostnaden för en inläsning varierar stort – normalt sett i ett spann mellan 20 000 kronor och 70 000 kronor. Snittersättningen för en strömmad ljudbok i strömningstjänsterna var 34 kronor 2022, vilket ska delas mellan alla aktörer. För att en förlagskalkyl för en digital ljudbok ska gå ihop bygger den på att boken ska sälja i stora volymer. En titel som skulle kunna vara lönsam i ett fysiskt format och en mindre upplaga på såg 1 000 exemplar skulle inte kunna bära kostnader för en uppläsare.

Litteraturstödet utformning är intressant att ställa i relation till förlagskalkyler som ligger till grund för utgivningsbeslut. Till delar finns ett hänsynstagande till produktionskostnader i ersättningsberäkning. För ”tekniskt enkla utgåvor och pocketböcker gör vi ett avdrag med 25 procent” [av efterhandsstödet]. För avhandlingar som fått statligt tryckbidrag eller för böcker som fått annat statligt stöd minskar stödbeloppet med motsvarande belopp. För återutgiven litteratur som inte är nyöversatt minskar stödet till hälften. För böcker i digital form beräknar vi stödet med utgångspunkt i faktiska produktionskostnader.²⁵

Begränsningen att litteraturstöd endast kan sökas för titlar med en upplaga om max 5 000 exemplar i sin förstaupplaga (inklusive eventuella tilltryck inom sex månader) kan därtill tolkas som statens vilja att inte ge stöd till böcker som kan antas bära sig ekonomiskt på egen hand. Frågan är hur rimligt ett sådant antagande är i dag och hur relevant och välavvägd denna upplagegräns är.

Fysiska upplagestorlekar har generellt minskat över tid, delvis sammanhängande med digitaliseringen men också genom att verk i allt högre grad ges ut i flera format (ISBN) vilket försvårar mätningen av ett verks samlade upplaga och konsumtion. Av samtliga titlar som sökte litteraturstöd 2022 var exempelvis medianupplagan 1 500 exemplar, det vill säga långt från gränsen om 5 000 exemplar. Hur stor konsumtionen av dessa titlar har varit i digitala abonnemangstjänster är dock okänd.

25. Kulturrådets hemsida, 2023.

Ett teknikneutralt litteraturstöd

Incitamentsstrukturen i litteraturstödet skulle kunna tänkas uppmuntra förlag att begränsa upplagan till 5 000 exemplar, låta den sälja ut och hoppas att konsumenternas efterfråga därefter styrs om till att köpa boken i digitalt format. En sådan farhåga synes dock inte ha någon större verklighetsgrund – i alla fall inte i dag. Enbart 1,8 procent av de titlar som sökte stöd 2022 hade en upplaga om 5 000 exemplar och enbart 2,5 procent hade en upplaga om 4 500 exemplar eller mer.

Det finns också förlagsekonomiska skäl till att hävda att det inte är självklart att en titel är lönsam bara för att den har en försäljning över 5 000 exemplar. Utgivningsbeslut av framför allt långa översatta böcker med författare som kräver stora förskott kan kräva en förlagskalkyl som är förlustbringande långt över 5 000 exemplar.

En utblick från ett fåtal branschaktörer

En avgränsning i uppdraget är att utredningen inte ska fokusera på branschens inställning till bidraget. Av detta skäl har enbart ett fåtal informanter verksamma i den svenska förlagsekonomin intervjuats för att dela idéer och inspel som varit viktiga från deras horisont.

Ett litet land blir aldrig självförsörjande på idéer och litteratur

En intervjuad är Tobias Nielsén, vd och grundare av Volante, styrelseledamot i Svenska Filminstitutet och Förläggareföreningen, samt tidigare styrelseledamot i Folkoperan och ledamot i insynsrådet för Myndigheten för kulturanalys. Han var också regeringens särskilda utredare för att ta fram en nationell strategi för kulturella och kreativa näringar. Utredningen publicerades i augusti 2022 under namnet Kreativa Sverige.

Tobias Nielsén uttrycker en förhoppning om att politiker och andra intressenter ska lyfta blicken för att vidareutveckla en samlad litteraturpolitik där litteraturstödet utgör en del. Han exemplifierar ett antal områden och frågor där det inte är tydligt vad litteraturpolitiken vill – vad är ambitionerna och strategin för att låta svensk litteratur exporteras och göra avtryck i andra delar av världen och hur kan politiken hjälpa till att importera en mångfald av perspektiv och kunskapsbaser inom landet? Det är frågor som också berör flera politikområden.

”Det är viktigt att en utredning kan zooma ut och sätta litteraturstödet i ett perspektiv och proportion mot andra stöd. Jag upplever generellt att det saknas en sammanhållen litteraturpolitik som inkluderar alla aktörer: förlag, bokhandel, bibliotek, läsfrämjande insatser, osv.”, säger han.

I en diskussion om litteraturstödet specifikt säger han att litteraturstödet utformning, med begränsningen att förstaupplagan med tilltryck inte får överskrida 5 000 exemplar, inte är en särskilt finkalibrig metod för att kompensera för förlagens risktagande.

”Det är så otroligt mycket billigare att ge ut en svensk bok på 150 sidor än en bok i översättning på 800 sidor. Förlagskalkylen ser helt olika ut men behandlas på samma sätt när det kommer till stöd. För att kunna ge ut dyrare produktioner måste de antingen få ett högre stöd eller tryckas i större upplaga än 5 000 exemplar. Litteraturstödet fungerar väl i de flesta fall, men det vore önskvärt om stödet inte bara såg till bokteknisk kvalitet utan också till utgivningens förutsättningar och natur.”

En annan fråga som han lyfter är svenska original i jämförelse med översättningar. Nielsén säger att en ny översyn bör utgå ifrån förändrade förutsättningar och därmed stärka incitamenten för översättningar.

”På topplistorna för Sverige dominerar svenska titlar. När det kommer till film ser det helt omvänt ut, där knappt några titlar är svenska. Om vi inte har en god utgivning av översatta titlar kommer våra perspektiv att bli snävare, i stort och smått. Om inte titlarna översätts kommer inte författarna på besök, det blir inga evenemang och diskussion uteblir i gamla eller nya medier. Hela den intellektuella diskussionen drabbas av en sådan utveckling. Det kan också skapa klyftor om den välutbildade delen av befolkningen läser titlar på andra språk som inte görs tillgängliga för andra. Vi måste förstå att vi är ett litet land med 10 miljoner invånare där vi knappast kan ses som självförsörjande på idéer och litteratur.”

Han fortsätter:

”Låt mig ta ett konkret exempel på vad en översättning kan leda till, bortom att boken faktiskt når läsare. Vi har givit ut brittiska journalisten och författaren Jonathan Freedland ’Det sista vittnet’ om Rudolf Vrbas betydelse för att rädda två hundra tusen människors liv efter att ha flytt från Auschwitz. Utgivningen påverkar historieskrivningen från ett svenskt perspektiv, eftersom händelserna nämns i recensioner och fångas upp i mediearkiv och därefter webbsökningar. Utgivningen ledde också till besök och intervjuer som innebär fler röster och perspektiv i Sverige. I det här fallet innebar besöket kontakter med Sveriges största tidning som översatte en kolumn av författaren bara några dagar efter att kulturchefen ledde ett samtal med honom på en öppen scen. Jag hoppas förstås också att boken blir läst och uppskattad.”

Ett starkt stöd för nuvarande utformning av litteraturstödet, men nivåerna bör höjas

Mikaela Zabrodsky är vd för Svenska Förläggareföreningen, branschorganisationen för de svenska bokförlagen. För många förlag är litteraturstödet avgörande för att kunna ge ut kvalitetstitlar och föreningen har en särskild arbetsgrupp för frågor som rör stödet. Arbetsgruppen är sammansatt för att representera en mångfald av förlag med olika utgivningsområden och består av Melina Nordstrand, Opal, Richard Herold, Natur & Kultur, och Håkan Bravinger, Norstedts.

”För att sammanfatta Förläggareföreningens inställning: vi vill se ett förstärkt litteraturstöd. Det borde som minst justeras till dagens penningvärde, utifrån stödets storlek när det infördes 1978. Litteraturstödet är det enda stöd som går direkt till förlagen och är ytterst litet i förhållande till den samlade kulturbudgeten. Vi är också mycket positiva till litteraturstödet principiella utformning. Det är centralt att det är ett efterhandsstöd och inte ett produktionsstöd och att kvalitetslitteraturen står i fokus. Att stödet ska säkra kvalitet, bredd och mångfald i utgivningen är mycket välformulerade mål.

Vi ser även en potential i att använda litteraturstödet i det läsfrämjande arbetet, genom att utöka distributionsstödet till att inbegripa att alla stödbeviljade barn- och ungdomsböcker distribueras till alla landets skolbibliotek. Det skulle vara en betydande satsning, men skulle både stötta förlagens produktion av kvalitetslitteratur och fylla skolbiblioteken med kvalitativa böcker och därmed ta tillvara arbetsgruppernas arbete med urvalet.”

Svenska Förläggareföreningen har genom åren publicerat ett flertal rapporter om litteraturstödet, senast *Skilda världar* av litteratursociologerna Jerry Määttä, Ann Steiner och Karl Berglund.²⁶ Mikaela Zabrodsky säger att rapporten tydligt visar hur viktigt litteraturstödet är för kvalitetslitteraturen och att nuvarande utformning av stödet till stor del är mycket ändamålsenlig. Hon ser dock ett par områden som skulle kunna förbättras.

”Kulturrådets f-prisskalor stämmer ofta inte överens med förlagens. Eftersom kostnader skenat är Kulturrådets f-prisskalor lägre än f-priser som de facto råder och det ger ett distributionsstöd som inte utgår från de faktiska kostnaderna. Det lägre distributionsstödet innebär att förlagen själva måste stå för det som stödet ska täcka.

En randanmärkning är att facklitteratur för barn oftast har höga redaktionella kostnader för förlagen, högre än bilderböcker. Facklitteratur för barn är kostsam och buntas nu ihop med skön- och facklitteratur för ungdomar. Det stödet är lägre än för bilderböcker, trots att produktionskostnaderna

26. Määttä, Steiner, Berglund, 2022.

för facklitteratur i redaktionskostnader är högre än för bilderböcker. En rimligare prislista vore att använda den för genomillustrerad litteratur.”²⁷

Mikaela Zabrodsky lyfter ytterligare en förbättringspotential:

”Den praktiska hanteringen kring distributionsstödet är en väldigt viktig del av litteraturstödet. I det fall den praktiska hanteringen gör att ett beslut om litteraturstöd dröjer kan det medföra att förlag inte har tillräckliga exemplar i lager att distribuera till biblioteken. Det skulle kunna förhindras med snabbare handläggning och snabbare beslut. Dessutom skulle man kunna skicka in böcker som man söker stöd för i elektronisk form, även av miljöskäl. Det ser vi som ett värdefullt steg.”

Mikaela Zabrodsky säger att Svenska Förläggareföreningen inte ser någon anledning till att anpassa eller villkora litteraturstödet till olika format.

”Vi ser att litteraturstödet ska vara ett stöd för texten. Format kommer och går och varierar för olika böcker. Vår inställning är att det inte ska vara ett krav att en text ska ges ut i ett digitalt format, men inte heller att digitala format är ett hinder för att kunna få stöd.”

Säkerställ att författare får skäliga villkor om digitala böcker ska få litteraturstöd

Grethe Rottböll är författare, sångerska och ordförande för Svenska Författarförbundet. Hon säger att bokbranschens digitalisering är högst märkbar i förbundets vardagliga verksamhet. Det inkommer allt fler ärenden som gäller litteratur som enbart ges ut som ljudböcker och det är tydligt att tryckta upplagor minskar.

”Vi ser en risk att förlagen blir ännu mer benägna att bara ge ut böcker digitalt om litteraturstödet ska delas med böcker som enbart ges ut digitalt. Det kommer in några avtal i veckan på böcker som enbart ges ut i ljudboksformat. Vi ser också att författare upplåter alla format till ett förlag men att förlaget sedan enbart ger ut boken i ljudboksformatet. Våra medlemmar vill att man ska ge ut en tryckt bok, om än i liten upplaga. Författare som är ute på författarbesök behöver ha med sig en tryckt bok och det kan behövas när man söker arbetsstipendium. Den teknikneutralitet som eftersträvas kan Författarförbundet känna en oro för. Innan man har löst frågan om att författare ska få en skälig ersättning i digitala format är det olyckligt om litteraturstöd går till böcker som inte finns i tryckt form. En utgångspunkt för statligt stöd borde vara att det finns en skälig ersättning från förlag till författare, enligt branschvillkor.”

Rottböll är positiv till att förtydliga vad en upplagegräns syftar till. Tidigare har litteraturstödet kritiserats för att det överhuvudtaget går till stora förlagsgrupper som antas kunna ha god ekonomi, men ett sådant synsätt förbiser att kvalitetslitteratur kan ges ut på både stora och små förlag.

”Från förbundets håll vill vi absolut stödja kvalitetslitteraturen och det är både vi och Förläggareföreningen överens om att det är vad stödet är till för. Det viktigaste är inte *vem* som ger ut den här

27. Som tidigare nämnts i rapporten anger litteraturstödet ersättningsmodell ett maximalt f-pris som distributionsstödet beräknas på. Hela listan finns tillgänglig här: <https://www.kulturradet.se/globalassets/start/sok-bidrag/vara-bidrag/litteraturstod/dokument-litteraturstod/berakning-litteraturstod-2020.pdf>. Om ett förlag har ett högre f-pris får de enbart ersättning för det maximalt satta f-priset.

kvalitetslitteraturen, utan att den ges ut. Men eftersom det är de mindre förlagen som är klart mest beroende av litteraturstödet är det viktigt att de i första hand värnas.”

”Numera är en förstaupplaga på 5 000 exemplar en väldigt hög upplaga. Det tyckte vi inte för några år sedan. Nu kan upplagor vara färre än 1 000 exemplar, det är tyvärr så låga upplagor. 2 500–3 000 böcker i en förstaupplaga är ett betrakta som en bra upplaga. Då har ett förlag satsat och det är oftast de större förlagen som gör det.”

Vad gäller bokteknisk kvalitet för digitala böcker drar Grethe Rottböll en parallell till invalprocessen i Svenska Författarförbundet.

”Vi får ju nu in sökanden som enbart har publicerats i ljudboksformat. Det finns stadgar hos oss, sökanden ska ha ett omfång av två ’verk’, och vad är då ett verk? Vi har sagt att de lektörer som läser provlyssnar ljudboken och sedan läser manuskriptet som ligger till grund för den. Vi granskar text och det viktigaste för oss är inte inläsningens kvalitet utan textens kvaliteter. När det gäller bokteknisk kvalitet för ljudböcker bör det knytas till konstnärliga kvaliteter som särskilt kan uppnås i detta format. Förlaget bör ha haft en konstnärligt motiverad poäng med att ge ut boken i ljudboksformat och inte enbart ha gjort det av kommersiella skäl. Det bör understrykas att ljudboken i dag har drivits av rent marknadsmässiga skäl, inte av konstnärliga skäl. Därför tycker jag i grunden inte att litteraturstödet ska riktas mot den här typen av utgivning.”

Hon fortsätter:

”Alla författare jag känner vill publiceras i tryckt bokform. Det är ofta en dragkamp mellan förlagen och författarna om att ge ut boken i ljudboksformat. Ibland kan en sådan publicering ske på bekostnad av tilltryck av den tryckta boken och det är mycket allvarligt.”

Sveriges Författarförbund har under senaste tiden varit mycket engagerade i användningen av generativ AI.

”Vi har inriktat oss på ett par olika områden för generativ AI. Vi vill införa i författarnas avtal att AI-genererade maskinröster inte får användas för uppläsning och att texten inte får översättas med hjälp av AI. All användning av AI ska ske med upphovspersonens tillåtelse och ge ersättning till författaren.”

En annan fråga som diskuterats mycket på Sveriges Författarförbund när det gäller litteraturstödet utformning gäller hybridförlag och egenutgivning. Även om denna frågeställning inte specifikt avser digitala bokformat har utvecklingen av hybridförlag och egenutgivning till stora delar möjliggjorts av digital teknik.

Grethe Rottböll lyfter att skälig ekonomisk ersättning till författare försvåras av hybridförlag. I det fall där en författare helt och hållet finansierar utgivningen av sin bok och hybridförlaget inte bär någon ekonomisk risk för utgivningen är det orimligt att litteraturstödet går till hybridförlaget och inte författaren. Detta är en viktig fråga att uppmärksamma, inte minst eftersom förlagens villkor till författarna inte framgår av litteraturstödsansökningar.

”Det finns en diskussion om böcker från egenutgivning och hybridförlag – där författaren betalar och inte får en ersättning – bör kunna få litteraturstöd eller inte. Där litar vi i grunden på arbetsgruppernas bedömningar att kunna se vad som har en litterär kvalitet och vad som enbart utgivits för att en författare betalat för det. Vi tänker att sådan utgivning bör falla bort per automatik. I det fall där ett hybridförlag inte tagit någon ekonomisk risk och där författaren stått för alla kostnader blir det också orimligt att ett litteraturstöd går till hybridförlaget och inte författaren.”

Grethe Rottböll fortsätter:

”Vi skulle vilja se en starkare koppling till om författaren har fått skäligen villkor eller inte. Med skäligen villkor menar vi etablerade branschvillkor, exempelvis att man har fått ett förskott, en royalty och en avtalstid. Det kan förstås finnas undantag för exempelvis förskottsbetalning, men detta är något som är utbrett i den traditionella delen av förlagsvärlden. Dessa villkorsmässiga delar är svåra för både arbetsgrupper och andra att bedöma för det går helt enkelt inte att veta hur villkoren ser ut.”

Men vi förutsätter att arbetsgruppen skaffar sig så stor kännedom som möjligt när det kommer till branschvillkoren. En sak som också kan vara viktig att nämna är Storytels allt större strävan efter exklusivitet. Detta innebär att man inte hittar dessa ljudböcker i de andra två strömningstjänsterna. Vilket är negativt för författarna som ju vill bli synliggjorda. Litteraturstödet strävan är ju tvärtom att tillgängliggöra böcker för läsarna i så stor utsträckning som möjligt.

En tänkbar förbättring av litteraturstödet som Grethe Rottböll ser är hanteringen av distributionsstödet.

”Vi är måna om att distributionsstödet får den effekt som man eftersträvar och är inte helt säkra på att de böcker som distribueras till biblioteken sprids vidare till besökarna. Det hade varit önskvärt att göra en utredning om. Det är intressant att veta vad biblioteken tycker om böckerna som kommer in, om det finns en efterfrågan, så att de inte får en undanskymd plats eller gallras bort. Det är vad vi är oroliga för. Vi vill att alla böcker ska tillgängliggöras.”

Slutligen är också Grethe Rottböll kritisk till de digitala abonnemangstjänsternas ersättningsnivåer.

”Problemet är att vi inte vet hur ersättningen ser ut. Det sker genom en tredje part. Författarna ser inte avtalet som förlagen har med abonnemangstjänsterna och då kan vi inte heller veta om det är skäligen ersättning som utbetalas för de strömmade digitala böckerna. Det är en av våra största frågor. Författaren ser ju heller inte distributionsavtalet med den tryckta boken, men strömningarna påverkar ersättningen på ett helt annat sätt. Förr kunde man ta fram ett avtal och kunna räkna på vad som går tillbaka till författaren. Det går fortfarande för den tryckta boken, men när det gäller ljudboksformat kan man inte räkna alls. Det saknas information för författaren som ju ska avtala om något som kanske sträcker sig sju år framåt. I vilken annan bransch skriver man på sådana avtal utan att känna till förutsättningarna? Även om man inte vet hur mycket boken kommer att sälja i digitala format så borde det gå att göra en kalkyl. Det spelar egentligen ingen roll om det är en fast prissättning per lyssning eller om det är *revenue share*. Villkoren framgår inte i avtalen och det är mycket problematiskt.”

Är teknikneutralitet ens eftersträvansvärt?

Ludvig Berggren är litteraturpolitisk sekreterare på Sveriges Författarförbund. Han säger att det finns en risk för att avgränsningar i en utredning – att inte fördjupa sig i historisk bakgrund, att inte se till branschens inställning till litteraturstödet, samt att utgå från att teknikneutrala lagar per automatik är önskvärda – kan ge olyckliga bieffekter.

”Det senaste decenniet har åberopandet av teknikneutralitet – tillsammans med att baka in alla rättigheter som ska gälla i alla galaxer i all tänkbar tid – varit ett sätt för förlag att försäkra författares och översättares upphovsrätt och ersättningar. Förlag kan förment smickrande framhäva att det inte spelar någon roll i vilket format en bok ges ut, att det viktiga är 'berättelsen'. Det tillhör en anglosaxisk upphovsrättstradition, som vi i Sverige hittills har varit främmande inför och som vi inte är betjänta av. För en författare är detta emellertid helt avgörande, inte bara med hänsyn till ersättningen (som exempelvis är högre för en tryckt bok än för en ljudbok), utan också med hänsyn till

det litterära verket som oftast är skrivet med det tryckta formatet i åtanke: Boken. Det finns givetvis de författare som skriver med andra utgivningsformer i sikte, men en utredning av litteraturstödet får inte nonchalera den tryckta boken som obestridd förmedlare av kvalitet.

Denna neutralitetssträvan har en parallell i synen på *spridning* av litteratur, som är ett kulturpolitiskt mål. Bara litteraturen sprids, så är det gott så, men ser man exempelvis hur det är på bokhandels- sidan har vi numera i princip två nätbokhandlare och bredvid dem en knökfull kyrkogård av fysiska boklädor. En sådan förnöjsam inställning kan förhindra andra kulturpolitiska åtgärder som skulle ge ett mycket rikare kulturliv.”

Han menar att den historiska bakgrunden till litteraturstödet är viktig för inramningen av frågan och inte bör förbises.

”Litteraturstödet är i sin upprinnelse kulturpolitiskt och inte näringspolitiskt motiverat. Så påhejades stödet även av förläggarna när det begav sig. Stödet finns inte till för att förbättra förlagens lönsamhet, utan stödet ska vara lojalt mot det som hela kulturpolitiken ska vara lojal mot: Den konstnärliga integriteten. Det är ett medel, inte ett mål. En annan historiskt viktig bakgrund var avsikten att med hjälp av litteraturstödet sänka de stigande priserna på kvalitetslitteratur. Digitala böcker, särskilt ljudböcker, är idag redan så hårt prispressade de kan bli. Det finns inga priser att sänka, de borde snarare höjas. Det är en helt annan situation än tidigare. Att först hitta sätt att efterkomma förordningens ordalydelser om teknikneutralitet framför att främja kulturpolitiska mål är att börja i fel ände.”

Ludvig Berggren gör också jämförelsen mellan hur kvalitetslitteraturen distribuerades vid litteraturstödet införande kontra dagens abonnemangstjänster.

”På den tiden talades det om att ge plats för annat än så kallad spekulationslitteratur och motverka kommersialismens negativa effekter. Idag har vi nästan en ännu starkare åtskillnad mellan den kommersiella och kvalitativa litteraturen, och det är hårt knutet till format och återförsäljare, mer så än någonsin. Givetvis kan ett kvalificerat verk som ges ut som ljudbok på alla sätt vara lyckat, men det kommer ändå ha svårt att göra sig gällande i en digital abonnemangstjänst. Abonnemangstjänsterna tycks föredra att stoltsera med sina egna förlags titlar och ser nog inget större ekonomiskt värde i att göra reklam för kvalitetslitteraturen. Det har väl att att göra med att dessa företag helt enkelt inte är förlag, de sysslar inte med förläggeri, och har en helt annan inställning till litteraturen och möjligen till världen överhuvudtaget.”

Diskussion och slutsatser

Bortom simplistiska svar

Är litteraturstödet ändamålsenligt så som det är utformat i dag givet den höggradiga digitaliseringen som har skett på bokmarknaden? Ett enkelt svar på frågan är att den till allra största del är helt ändamålsenlig med nuvarande utformning. Detta beror i sin tur på att det är en försvinnande liten del av utgivning av böcker som enbart ges ut i digitalt format, som ljudbok eller som e-bok, utan att ha en fysisk förlaga. Denna del av bokutgivningen, som redan är försvinnande liten, blir ännu mindre när man ser till titlar som söker stöd hos Kulturrådet. I dagsläget skulle frågeställningen utifrån denna synpunkt kunna avfärdas som en icke-fråga.

Ett lika simplistiskt svar på frågeställningen är att den nuvarande utformningen av litteraturstödet uppenbart *inte* är ändamålsenligt utformat för digitala böcker. En ljudbok kan inte ges ersättning för sidantal, inte bedömas av sina boktekniska kvaliteter enligt samma kriterier som en tryckt bok och saknar bestämmelser för distributionsstöd. Detta är principiellt viktigt utifrån utgångspunkten att staten inte på grund av tekniska vidkommanden ska särbehandla vissa aktörer på ett eller annat sätt. För att litteraturstödet ska bli teknikneutralt bör därför ett antal justeringar göras. Det är också viktigt att framtidssäkra litteraturstödet utveckling eftersom vi inte vet hur de digitala formaten kommer att utvecklas och om det kommer att bli mycket vanligare att viss utgivning enbart ges ut i digitala format. En parallell kan göras med tidiga tv-program, som då mest liknade inspelade program från en radiostation. I dag skriver de flesta författare med en tryckt bok för ögonen och det kan ta tid innan ljud- och e-böcker produceras i mycket mer formatanpassade produktioner som vi i dag inte kan förutse. Vi kan helt enkelt inte utesluta att produktionen av böcker som aldrig kommer att publiceras i tryckt format kommer att öka.

Utredningen har haft en intresserad allmänhet och politiker som främsta målgrupp, inte akademiker eller branschfolk. Den har utgått från att läsaren inte har förkunskaper om hur litteraturstödet är utformat eller hur bokmarknaden radikalt har förändrats av den pågående digitaliseringen. Den har skrivits med flera avgränsningar från beställaren just för att det redan finns väldigt mycket skrivet om litteraturstödet som inte behöver upprepas. Läsaren bör vara medveten om att så är fallet och att denna utredning är avsiktligt sparsmakad både med akademiska – ekonomiska eller på annat sätt samhällsvetenskapliga – teorier, samt med historisk bakgrund och genomgång av de flera decennier av omfattande debatter som har omgärdat litteraturstödet.

Om de förslag som lämnas i denna rapport kommer att implementeras kommer litteraturstödet utformning fortsatt att till största del fungera som tidigare. Vad förslagen tar sikte på är att angripa de områden i litteraturstödet utformning som till följd av digitaliseringen har kommit att bli oklara eller rent av motsägelsefulla. De relativt små och modesta reformer som föreslås har utarbetats mot bakgrund av att den allmänna uppfattningen hos Kulturrådet och i branschen är att litteraturstödet på de allra flesta områden redan är välfungerande och att reformer inte bör kasta ut barnet med badvattnet.

Digitaliseringen får bokmarknaden att växa – men kommer inte alla till gagn

I takt med att de digitala abonnemangstjänsterna har vunnit allt större marknadsandelar och fått allt starkare förhandlingsposition har debatten om deras negativa och positiva följdverkningar på bokbranschen och litteraturens utveckling tilltagit.

Den som följer svensk bokförsäljning har sett hur den totala bokförsäljningen i återförsäljarled har ökat med mer än en fjärdedel under perioden 2015–2022, eller motsvarande mer än en fjärdedel av sin storlek. Denna totala ökning synes helt osannolik om det inte varit för de digitala abonnemangstjänsternas tillväxt.

Lika tydligt är att dessa försäljningsökningar inte kommer alla förlag och alla författare till lika stort gagn, om ens något. Lyssningar och läsningar i digitala abonnemangstjänster är betydligt billigare för en konsument än vad det vore att köpa en tryckt bok av samma titel och ger naturligen en lägre ersättning till förlaget och författaren än vad försäljningen av en tryckt bok skulle göra. En ljudbok har också generellt högre produktionskostnader än vad en tryckt bok har, eftersom den bär kostnader för ytterligare en upphovsperson – uppläsaren. Detta medför att förlagskalkylen för en ljudbok måste bygga på en högre volym än vad en tryckt bok behöver göra. Även om ljudböcker är ett format – inte en genre – får den naturligen och av ekonomiska skäl en slagsida åt mer kommersiellt gångbara titlar.

Avskaffa upplagegränsen för att främja dess bakomliggande funktion och syfte

Som tidigare har diskuterats är upplagegränsen om 5 000 exemplar ett problem för ansökningar av digitala böcker, eftersom dessa saknar upplaga. I detta avsnitt av rapporten kan vi ställa frågan om varför upplagegränsen om 5 000 exemplar överhuvudtaget finns och vad den tjänar för syften. När litteraturstödet instiftades rådde 1974 års kulturpolitiska mål, däribland "att motverka kommersialismens negativa verkningar inom kulturområdet". Med utgångspunkten i ett sådant – sedan 2009 – avskaffat mål hade en upplagegräns framstått som mer ändamålsenlig än de nuvarande kulturpolitiska målen.

I relation till nu gällande kulturpolitiska mål är kopplingen oklar till varför denna gräns finns. Det skulle möjligen kunna tolkas som att den främjar "allas möjlighet (...) till att utveckla sina skapande förmågor" och inte enbart de författare som skulle klara sig utan litteraturstöd. I detta sammanhang kan det vara lämpligt att ställa litteraturstödet storlek i perspektiv. År 2022 fördelades 53,4 miljoner kronor på en bokmarknad uppgående till nästan 5 miljarder kronor. Annorlunda uttryckt stod litteraturstödet för cirka en procent av intäkterna och bör därför ha relativt liten påverkan på Sveriges förmåga till att kunna försörja många fler författare. Däremot har litteraturstödet en stor betydelse för utgivningsbeslut av kvalitativa titlar i liten upplaga, vilket på marginalen främjar allas möjlighet till att utveckla sina skapande förmågor och tillgängliggöra dem för en publik.

Upplagegränsen är vidare intressant att ställa i relation till det nu gällande kulturpolitiska målet att "främja kvalitet och konstnärlig förnyelse". Den som anser att upplagegränsen stödjer detta kulturpolitiska mål verkar ställa en relativt hög (närmare bestämt högre än 5 000 exemplar) förstaupplaga i generellt motsatsförhållande till hög kvalitet och konstnärlig förnyelse. Ett sådant samband kan naturligtvis föreligga för en enskild titel, men likaså dess motsats. En mindre kategorisk utgångspunkt än att använda en upplagegräns vore att helt enkelt konstatera att det finns kvalitativa böcker med hög upplaga, kvalitativa böcker med låg upplaga, icke-kvalitativa böcker med hög upplaga och icke-kvalitativa böcker med låg upplaga.

För att göra litteraturstödet teknikneutralt är det tvunget att någon justering genomförs, eftersom digitala böcker inte har någon upplaga. Det finns ett antal tänkbara angreppssätt för hur en begränsning för digitala böcker skulle kunna utformas, men inget som är så okomplicerat, förutsebart och lättberäknligt som en tryckt förstaupplaga. Ett sätt vore att efter en given tidsperiod, exempelvis ett år, avslå litteraturstöd till digitala böcker som överskridit en viss mängd lyssningar och läsningar under tidsperioden, exempelvis 20 000. En sådan regel skulle först och främst skilja sig från de tryckta böckernas upplagegräns genom att inte kunna avgöras vid ansökningstillfället. Det bedöms

också göra den administrativa processen betydligt mer kostsam och utfallen mindre förutsebar från förlagens synpunkt, samt skulle därtill ge incitament till att dra in titlar som närmar sig denna gräns för konsumtion. Titlar som ges ut i både tryckt och digital form skulle kunna använda samma beräkningsnyckel för den digitala utgivningen att addera till deras tryckta förstaupplaga för att se till en titels samlade konsumtion. I ett sådant system skulle dock samma negativa konsekvenser beträffande administration och förutsebarhet omfatta även alla titlar som både ges ut i tryckt och digitalt format. Att genomföra reformer av dessa slag, i syfte att göra litteraturstödet teknikneutralt, skulle ske till ett så högt pris för alla inblandade att det tämligen säkert skulle mötas med stort missnöje.

Vad är egentligen en hög respektive låg upplaga?

Författarförbundet har redan före den omfattande digitaliseringen, i ett yttrande från 2009, argumenterat för att svensk bokmarknad tenderar till att bli alltmer uppdelad i fråga om antal sålda exemplar: "Det segment av marknaden som är bärande för hela litteraturfältet är mellanskiktet av böcker, de som säljer omkring 10 000–15 000 exemplar. De skrevs och översattes tidigare av en grupp yrkesverksamma författare och översättare som nödtorftigt, men ändå kunde försörja sig på sin verksamhet. Denna grupp är på väg bort. Marknaden har styrts över mot böcker som antingen säljer mycket lite (upp till 3 000 exemplar) eller väldigt mycket (50 000 exemplar eller mer)."²⁸ Uttalandet är ett intressant tidsdokument, eftersom tryckta upplagegränser kraftigt har minskat över tid, såsom exempelvis Grethe Rottböll tydligt vittnar om. Medianupplagan av de som sökte litteraturstöd 2022 var 1 500 exemplar. En förstaupplaga på 3 000 exemplar betraktas i dag inte som liten utan relativt hög. Ur det avseendet har upplagegränsen redan kommit att omfatta en allt större andel av den samlade bokutgivningen.

Att döma av de kulturpolitiska målen, samt Kulturrådets utgångspunkter för bedömning, vore det egendomligt att fästa större vikt vid en upplagegräns än de uttalade målen om exempelvis kvalitet och konstnärlig förnyelse. Om upplagegränsen skulle höjas eller avskaffas skulle det innebära att fler böcker skulle vara berättigade till att söka litteraturstöd och därmed öka möjligheten för arbetsgrupperna att rikta stödet till den mest kvalitativa och konstnärligt förnyande litteraturen. Sett till den grovt skisserade kategoriseringen av böcker såsom kvalitativa och icke-kvalitativa böcker i hög respektive låg upplaga, skulle en sådan reform kunna sägas möjliggöra för kvalitativa böcker i hög upplaga att konkurrera med icke-kvalitativa böcker i låg upplaga om litteraturstöd.

Den uppenbara baksidan av en sådan justering vore att den motsatsvis också öppnar för icke-kvalitativa böcker i hög upplaga att konkurrera med kvalitativa böcker i låg upplaga. Med antagandet att arbetsgrupper lätt kan skilja dessa typer av böcker från varandra torde dock risken för att den smala högkvalitativa litteraturen skulle konkurreras ut av icke-kvalitativ bred litteratur vara liten eller obefintlig.

Frågan är om kvalitativa böcker i låg upplaga ska premieras framför kvalitativa böcker i hög upplaga är mer komplex än de två ovanstående exemplen. Det framstår som rimligt att upplagegränsen har fyllt en funktion och tjänat ett syfte, varför skulle annars en sådan regel ha skapats och behållits under så många år? Problemet är att ett sådant syfte är outtalat och okänt för en nytilkommen medlem i en av Kulturrådets arbetsgrupper och varken kan härledas ur ett visst nu gällande kulturpolitiskt mål eller ur Kulturrådets gällande utgångspunkter för bedömning.

Det är dock inte svårt att föreställa sig vilka argument som finns för en sådan ståndpunkt. Den skulle kunna ta fasta på att litteraturstödet är begränsat i storlek – stödet bidrar bara på marginalen med

28. Författarförbundets remissvar på Betänkande SOU 2009:16, s. 3

ungefär en krona per hundralapp av den totala bokförsäljningen i Sverige – och att stödet därför både behöver främja utgivning av kvalitativt och konstnärligt förnyande slag och särskilt främja sådan utgivning som inte bedöms ha kommersiella förutsättningar för att ges ut utan litteraturstöd.

Ett avskaffande av upplagegränsen behöver inte betyda att det syfte som upplagegränsen tjänar kommer att avskaffas. Detta syfte kan istället förtydligas och explicit kommuniceras till arbetsgrupperna så att de i högre utsträckning kan styra mot detta syfte än vad en generell upplagegräns kan göra. Förslaget som lämnas i denna utredning är därför att ersätta upplagegränsen för både digitala och tryckta böcker med en instruktion till arbetsgrupperna om att bedömningen ska beakta utgivningens förlagsekonomiska förutsättningar och i första hand prioritera titlar som inte hade kunnat nå lönsamhet utan litteraturstöd.

Slutligen är det också värt att uppmärksamma den målkonflikt som råder mellan den individuella författarens möjlighet att livnära sig på sitt yrke och allmänhetens intresse att ha en mångfald och bredd i bokutgivningen. Även om antalet utgivna titlar bara mäter en av flera aspekter av mångfaldsbegreppet är det värt att påpeka att en ökad total bokförsäljning i kombination med minskade upplagor för enskilda titlar kan betraktas som mycket fördelaktigt för att främja bredd och mångfald.

En nyanserad syn på digitaliseringens positiva och negativa effekter i bokbranschen

Det saknas tyvärr inte exempel på osakliga och onyanserade debattinlägg om digitaliseringens positiva och negativa effekter för återförsäljare, förlag, författare och andra aktörer i det litterära fältet i Sverige.

Denna utredning har lämnat en sammanfattande genomgång av de konkurrensförhållanden som råder för svenska digitala böcker, där en tidigare utredning av Konkurrensverket har varit en central källa.

Det är obestridligt att den långtgående digitalisering som den svenska bokmarknaden har genomgått både har haft positiva och negativa konsekvenser och att dessa konsekvenser påverkat olika aktörer på olika sätt och i olika omfattning. Det huvudsakliga budskapet i denna utredning är att analysen av de positiva och negativa konsekvenser som digitaliseringen medför både behöver nyanseras och fokuseras. Den behöver nyanseras för att inte enögt uppmärksamma antingen de positiva eller negativa konsekvenserna för enskilda aktörer och den behöver fokuseras för att diskutera de områden som är mest relevanta och tillämpliga för just denna bransch i Sverige.

Jämfört med andra digitala abonnemangstjänster i andra branscher är de digitala abonnemangstjänsterna för digitala böcker relativt oproblematiske. De förmedlar inte direkttransaktioner mellan olika användare, saknar i stort direkta och indirekta nätverkseffekter, datadrivna fördelar och inlåsnings effekter. Den aspekt som är tillämplig på denna bransch och negativ för konkurrensen på bokmarknaden är att digitaliseringen har ökat förekomsten av vertikalt ägande mellan digitala abonnemangstjänster och de största aktörerna inom förlag och andra återförsäljningsled. Ökad ägarkoncentration är problematisk ur konkurrenssynpunkt, samtidigt som den för litteraturstödet utformning inte har någon omedelbar relevans, eftersom litteraturstödet utformning inte anbelangar sig med förlagens respektive konkurrenskraft. Om en bok som söker litteraturstöd ges ut på ett förlag med hög respektive låg konkurrenskraft saknar alltså betydelse och adresseras inte i Kulturrådets utgångspunkter för bedömning.

Vad nyansering beträffar är det också tydligt att digitaliseringen av bokmarknaden i Sverige inte bör ses som en Schumpeteriansk kreativ förstörelse, där digitala böcker helt ersätter fysiska böcker på samma sätt som bilar ersatte häst och vagn. Istället har digitaliseringen lett till en sorts hybridisering, där vissa titlar som förr enbart publiceras i tryckt form numera också publiceras i ljud- och

e-boksformat. Digitala böcker har blivit ett komplement till den tryckta boken, inte en ersättare av densamma. Allt sedan boktryckarkonstens födelse har litteraturen gått mot ett ökat tillgängliggörande och det är inte svårt att se digitaliseringen som ett ytterligare steg i denna riktning. För personer med lässvårigheter och/eller synnedsettningar av varierande grad har ljudboksboomen tillgängliggjort en enormt stor mängd litteratur som tidigare inte varit (lika) tillgänglig.

En nyanserad syn på bokbranschens digitalisering ger också vid handen att det fortfarande är för tidigt för att veta hur denna del av marknaden kommer att se ut när den utvecklats i mer mogen form.

En viktig bakgrund till de digitala abonnemangstjänsternas framgångar är att de i hög utsträckning varit finansierade av riskkapital som historiskt har prioriterat tillväxt framför lönsamhet. Man kan bara spekulera i hur försäljningen av fysiska böcker skulle ha kunnat öka om de med hjälp av riskkapital hade tillåtits att säljas till starkt subventionerade priser. En långsiktigt oroande utveckling för de digitala abonnemangstjänsternas vidkommande, i grunden oavsett om affärsmodellen baserats på fasta ersättningar per lyssning eller via *revenue share*, är att tillväxten i volym har ökat mer än omsättningen i kronor. De senaste åren har flera initiativ vidtagits för att reglera denna risk. Abonnement har i högre utsträckning än tidigare redan diversifierats och begränsats för att bättre prissätta hög konsumtion i ett abonnemang jämfört med en låg konsumtion. Detta är välkomna initiativ för att uppnå en mer mogen marknad för digitala böcker.

Den nya elefanten i rummet – generativ AI

Även om generativ AI än så länge har haft en ytterst begränsad påverkan på den svenska bokmarknaden är det många som förutspår att de teknologiska landvinningar – och spridningen av dessa – som generativa AI-verktyg har haft bara under det gångna året kan komma att ha revolutionerande konsekvenser för hur böcker produceras.

Korrläsning, redaktörskap, illustrationer, faktagranskning, uppläsning, översättning, m.m. utförda av människor skulle i en snar framtid tänkbart kunna möta hård konkurrens från digitaliserade verktyg. Mänskliga författare kan använda generativ AI för att effektivisera eller förbättra sitt skrivande, alternativt helt kunna ersättas av text skapad av generativ AI.

I ett spekulativt framtidsscenario där en eller flera av bokmarknadens aktörer ersatts av kostnads-effektiv generativ AI blir inte minst frågor om kvalitet aktualiserade. Vilken inställning Kulturrådet bör ha i dessa frågor är för prematur att avgöra i dagsläget, inte minst på grund av att Kulturdepartementets sektorsövergripande AI-enhet ännu är i startgroparna för att arbeta med dessa ställningstaganden. Som kulturminister Parisa Liljenstrand tidigare deklarerat kommer AI speciellt på kulturdepartementets område att vara genomgripande. Det framstår, om förutsägelsen kommer att visa sig sann, vara uppenbart att generativ AI behöver adresseras vid kulturpolitiska överväganden.

För att illustrera hur ett AI-verktyg fungerar ställer jag som rapportförfattare Chat-GPT (version 3.5) frågan om hur kulturpolitiska överväganden kommer att påverkas av generativ AI och får svaret:

”Användningen av generativ artificiell intelligens (AI) kan ha betydande påverkan på kulturpolitiska överväganden på flera sätt. Här är några sätt på vilka generativ AI kan påverka kulturpolitiken:

1. Skapande och distribution av konst och kultur: Generativ AI kan användas för att skapa konstverk, musik, litteratur och andra kulturella produkter. Detta kan leda till diskussioner om upphovsrätt, äganderätt och kulturell diversitet. Kulturpolitiska beslut kan behöva omvärderas för att anpassa sig till den ökande användningen av generativ AI för skapande och distribution av kultur.

2. Tillgänglighet och inkludering: Generativ AI kan användas för att översätta och skapa innehåll på olika språk och för olika målgrupper. Detta kan påverka kulturpolitiken genom att främja mångfald och inkludering i kultursektorn. Kulturpolitiska beslut kan inriktas på att främja tillgänglighet och öka representationen av olika kulturer och samhällsgrupper.
3. Bevarande av kulturarv: Generativ AI kan användas för att återskapa och bevara kulturarvet genom digital rekonstruktion och rekonstruktion av kulturföremål. Kulturpolitiken kan behöva adressera frågor om autenticitet, äganderätt och etik när det gäller användningen av generativ AI för kulturarvsbevarande.
4. Utbildning och kulturutbyte: Generativ AI kan användas för att skapa pedagogiskt material och främja kulturutbyte. Kulturpolitiken kan inkludera initiativ för att främja användningen av generativ AI inom utbildning och kulturellt utbyte mellan länder och regioner.
5. Konsumtion och kommersialisering: Generativ AI kan användas för att anpassa och skräddarsy kulturellt innehåll för individuella konsumenter. Detta kan påverka kulturpolitiken genom att reglera kommersialiseringen av kultur och främja kulturell integritet och kvalitet.
1. Etik och ansvar: Användningen av generativ AI i kulturella sammanhang kan ställa frågor om etik och ansvar. Kulturpolitiken kan behöva adressera frågor om ansvarig användning av generativ AI och fastställa riktlinjer och rättsliga ramverk för dess användning inom kultursektorn.

Det är viktigt att notera att utvecklingen inom generativ AI är snabb, och kulturpolitiken kan behöva anpassas och revideras kontinuerligt för att adressera de olika utmaningar och möjligheter som dessa teknologier medför. Samtidigt är det avgörande att balansera innovation och kreativitet med etik, rättvisa och bevarande av kulturell mångfald när man formulerar kulturpolitiken i en värld som är allt mer påverkad av generativ AI.”

Även om ovanstående citat efter en genomläsning framstår som välformulerat och inte innehåller några uppenbara faktafel eller kränkande material kan det konstateras att detta citat har producerats i en "black box" där det är omöjligt att veta vilka källor texten har tagit i beaktande, vilka upphovsrättspersoner som skrivit de underlag som texten baserats på, samt om det överhuvudtaget är etiskt försvarbart att använda ett sådant verktyg för att framställa text, bild eller ljud. Bakom den AI-genererade texten ovan finns okända upphovsrättspersoner som högst troligt inte har fått någon ersättning för sitt arbete. Användare av AI-genererade verktyg kan på samma sätt komma att utkonkurrera illustratörer, översättare, korrläsare, redaktörer, uppläsare och rent av författare. Även om denna utveckling ännu är i sin linda framstår det som angeläget att ta fram riktlinjer och reglering av hur AI-generade kulturyttringar bör användas och om litteraturstöd ska beviljas för böcker som helt eller delvis har framtagits med hjälp av AI-verktyg. Ett steg som direkt skulle kunna införas är att komplettera ansökningshandlingar med en deklaration om huruvida AI-verktyg har använts för att framställa illustrationer, text, korrekturläsning, översättning, uppläsning eller musik för att kartlägga förekomsten och framväxten av om, på vilket sätt och i hur stor omfattning sådan teknik används när det gäller böcker som söker litteraturstöd.

Lika enkelt – och lika problematiskt – som att generera text med ChatGPT enligt ovan är det att framställa illustrationer. För att ge ett konkret exempel på hur AI kan framställa bild bad jag AI-verktyget Dall-E (version 2) generera en illustration av en politiker med en bok och en ljudbok (se nedan). Med tanke på hur relativt välutvecklad generativ AI är i dag och i vilken takt den utvecklas till att bli mer avancerad är det ett angeläget område att ta fram riktlinjer kring och mäta förekomsten av.

En illustration skapad med generativ AI från verktyget Dall-E (version 2). Upphovsrättspersonerna som har skapat innehåll som denna AI har tränats på är okända. Illustrationen tog enbart några sekunder att skapa utan någon kostnad.

På EU-nivå pågår för närvarande en utformning av EU:s AI Act, världens första omfattande reglering av artificiell intelligens. Europaparlamentet vill med lagstiftningen säkerställa att AI-verktyg inom Europa är säkra, transparenta, spårbara, icke-diskriminerande och miljövänliga. Regleringen vill också skapa en definition av "AI-system" som ska vara teknikneutral och kunna appliceras på framtida utvecklingar inom området. Inom generativ AI såsom Chat-GPT och Dall-E föreslås tre transparenskrav: 1) att redogöra för att innehållet har varit genererat genom AI 2) att designa modellen för att förhindra att olagligt material genereras 3) att publicera sammanfattningar av de upphovsrätts-skyddade data som modellen har tränats på.

Föreslagna förändringar i litteraturstödet utformning

Denna utredning har identifierat en rad justeringar i litteraturstödet utformning för att göra den teknikneutral i förhållande till digitala och tryckta böcker.

En första justering rör beräkningsgrunderna för en titels stöd. Dessa avgörs idag dels av genre (skön- och facklitteratur för vuxna i originalspråk, skön- och facklitteratur för vuxna i översättning, bilderböcker för barn, kapitelböcker för barn, skön- och facklitteratur för ungdomar, svartvita tecknade serier, samt genomillustrerad facklitteratur, bildverk och tecknade serier i färg), dels av sidantal. Eftersom digitala böcker saknar sidantal – ljudböcker utan tryckt förlaga har naturligen inget sidantal, men även e-böcker som läses på e-boksläsare där konsumenten själv väljer typsnitt och textstorlek – bör en ersättningslista framtas för det fall en bok saknar tryckt förlaga.

I den digitala tidsålder vi lever i skulle det kunna ifrågasättas om inte antal ord eller antal tecken är en mer rättvisande ersättningsmodell än sidantal. När litteraturstödet instiftades hade det varit en mycket tidskrävande åtgärd att räkna antal tecken i en bok – idag går det blixtnabbt med vilken ordbehandlare som helst. Även om det vid första anblick kan tyckas märkligt att samma text kan ges olika ersättning beroende på vilket radavstånd och med vilken formgivning en bok sätts, skulle en sådan justering ha stor effekt på vissa genrer som lyrik och barnbokslitteratur, samt inte ta hänsyn till olika typer av illustrationer. Av detta skäl föreslås ingen justering vad gäller sidantal för tryckta böcker.

Den andra justeringen rör ersättningslistorna för skön- och facklitteratur i originalspråk respektive i översättning. Dessa har i dagsläget i princip samma ersättning för olika sidantal, med ett par undantag där titlar på originalspråk ges en högre ersättning än översatta titlar. Eftersom det i förlagsekonomiskt hänseende uppenbart blir dyrare när kostnaderna för ytterligare en viktig aktör – översättare – tillkommer, framstår det som egendomligt att böcker på originalspråk marginellt premieras, särskilt som det är ett politiskt mål att "främja internationellt och interkulturellt utbyte och samarbete". Förslaget är att justera ersättningarna så att översatta böcker i varje fall inte får lägre ersättning än titlar i originalspråk. Mot bakgrund av att bokförsäljningen i Sverige redan är dominerad av svenska original finns det anledning att justera ersättningen uppåt för översatta titlar för att främja en större mångfald och ett större interkulturellt utbyte och samarbete.

Den tredje justeringen av litteraturstödet utformning gäller distribution av böcker till arbetsgruppernas medlemmar. Idag finns digitala förlagor till alla tryckta böcker som är betydligt enklare att distribuera till arbetsgruppernas medlemmar än att skicka fysiska exemplar. För att korta ledtiderna för förlag att få ett beslut om litteraturstödet och för att förhindra risken att fysisk postgång inte når medlemmarna i arbetsgrupperna föreslås att förlag i tillägg till utskick av tryckta böcker även skickar elektroniska versioner till arbetsgruppernas medlemmar.

Den fjärde justeringen handlar om att tydliggöra att definitionen av bokteknisk kvalitet även avser digitala böcker. För ljudböcker föreslås uppläsarens gestaltning av texten vara ett kriterium för bedömningen av titelns boktekniska kvalitet. Denna bedömning bör också ta hänsyn till e-boksformatets medium som i många fall saknar professionell formgivning, utan i stället är ett resultat av e-boksläsarens tekniska inställningar. I ett sådant fall bör bokteknisk kvalitet ses i ljuset av att det handlar om en e-bok där exempelvis omslag men inte sättning skulle kunna bedömas. För illustrerade e-böcker kan en ytterligare komponent exempelvis handla om hur illustrationer återges i digitalt format.

Den femte justeringen rör upplagegränsen som stipulerar att endast böcker med en förstaupplaga (inklusive tilltryck inom sex månader) om 5 000 exemplar eller lägre kan beviljas litteraturstöd. Att enbart se till upplaga i tryckt format men inte ha bestämmelser för digitala böcker som saknar upplaga är inte förenligt med teknikneutralitet.

I förordning (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser anges i 7 § att "Som villkor för stöd får Statens kulturråd ange att en boktitel ska ges ut i en upplaga som inte över- eller understiger ett visst antal exemplar." Det ska noteras att Kulturrådet "får" och inte "ska" ange en upplagegräns. I dag tillämpas enbart en övre upplagegräns och det synes därför inte nödvändigt att ändra förordningen för att göra förändringar i upplagegränsen.

Som tidigare beskrivits i denna utredning finns flera tänkbara sätt att hantera det faktum att upplagegränser inte är tillämpliga på digitala böcker. För att uppnå en teknikneutral utformning av litteraturstödet framstår det som problematiskt att missgynna fysisk bokutgivning genom att enbart ha en upplagegräns för fysiska och inte digitala böcker. Förslaget på justering som lämnas i denna rapport är att först tydliggöra vad upplagegränsens syfte är och att därefter instruera arbetsgrupperna om att detta syfte ska beaktas i bedömningen. På så sätt kan upplagegränsen slopas och utformningen göras teknikneutral utan att syftet med upplagegränsen går förlorad. Ett förslag på en

sådan skrivelse är att arbetsgrupperna ska "främja utgivning av kvalitativt och konstnärligt förnyande slag och särskilt främja sådan utgivning som inte bedöms ha kommersiella förutsättningar för att ges ut utan litteraturstöd."

Den sjätte justeringen som denna utredning föreslår avser bestämmelser för distributionsstöd om en digital bok beviljas litteraturstöd. Det är tydligt att digitala böcker på fysiska lagringsminnen som CD-rom och USB-minnen utfasas i försäljningsled. En enkel rekommendation för att möjliggöra en teknikneutral utformning av distributionsstödet är att förlaget ska kunna leverera 286 exemplar av fysiska lagringsminnen lämpliga för utlån av den digitala boken till Kulturrådet. Ett alternativt och mer effektivt tillgängliggörande av digitala böcker till biblioteken är önskvärd att utarbeta tillsammans med biblioteken och andra berörda parter. Fördelen med att så långt det är möjligt eftersträva ett likformigt distributionsstöd för fysiska och digitala böcker är att det torde vara det bästa sättet att varken skapa positiva eller negativa incitament till vilket format en bok ges ut i. En alternativ och tekniskt effektivare lösning bör ha denna aspekt i åtanke vid utformningen.

Den sjunde justeringen som denna utredning föreslår gäller Kulturrådets inställning till böcker som helt eller delvis skapats med hjälp av generativ AI. Teknikutvecklingen på detta område kan ha mycket stora effekter på bokbranschen, i allt från bild- och textproduktion till korrekturläsning, översättning, ljudsättning med mera. Lagstiftning inom detta område pågår och bör inte föregripas. Ett första steg som föreslås i litteraturstödet utformning är att redan nu lägga till en deklaration till ansökningshandlingarna där förlaget får ange huruvida AI-verktyg har använts för att framställa illustrationer, fotografier, text, korrekturläsning, översättning, uppläsning eller musik för att kartlägga förekomsten och framväxten av om, på vilket sätt och i hur stor omfattning sådan teknik används när det gäller böcker som söker litteraturstöd.

Behövs förordningsförändringar för att skapa en teknikneutral lag?

Som framgår av denna rapport har förordningen som styr litteraturstödet reviderats ett par gånger sedan litteraturstödet infördes. Den nuvarande förordningen adresserar digitala format i två paragrafer (6–7), där det är tydligt att litteraturstöd får ges till både litteratur i tryckt och elektronisk form, samt att återutgivning av tryckta titlar som inte tidigare funnits i elektronisk form före den 1 januari 2011, även de kan beviljas stöd. Den senare punkten diskuteras sällan och torde vara extremt sällsynt (om ens förekommande) bland ansökningar om litteraturstöd. Förordningens utformning ger vid handen att litteraturstödet bör vara teknikneutralt.

De förslag som lämnats i denna utredning kräver ingen förändring av förordningen. Tvärtom avser justeringarna att i högre grad anpassa litteraturstödet utformning efter den förordning som gäller. Paragraf 7 är den mest centrala punkt för de justeringar i litteraturstödet utformning som denna utredning lämnar. Där framgår att efterhandsstöd ska ta hänsyn till skäliga kostnader för utgivningen, vilket kan aktualiseras framöver för böcker som helt eller till delar framställts av generativ AI, samt att Kulturrådet som villkor för stöd får ange att en boktitel i en upplaga inte får över- eller understiga ett visst antal exemplar. Även om den senare skrivelsen blir redundant om en övre upplagegräns ersätts med en skönsässig bedömning av arbetsgrupperna, där de beaktar att särskilt främja litteratur utan marknadsmässiga förutsättningar, är det inte fel att den kvarstår i förordningen, exempelvis om ansökningar i framtiden skulle öka i en sådan omfattning att de administrativa kostnaderna skulle öka i en sådan grad att nyttan inte längre skulle anses försvarlig. Det gäller så väl möjligheten att återinföra en övre upplagegräns som att införa en lägre.

Avslutande reflektioner

Föreliggande utredning har författats utifrån en smal avgränsning. Den utgår från en tolkning av att den nuvarande förordningen om att litteraturstödet utformning bör vara teknikneutralt och har av tids- och utrymmesskäl inte fördjupat sig i alla aspekter av litteraturstödet alla förvecklingar, dess möjligheter och begränsningar. Utredningen har med sitt smala och regelföljande fokus syftat till att identifiera handlingsorienterade åtgärder som kan göra litteraturstödet utformning teknikneutralt.

Med det sagt är och bör litteraturstödet löpande vara föremål för kulturpolitiska överväganden och argument. Det är upp till var och en av oss att framgent använda vårt demokratiska inflytande till att ytterligare försöka förfina den kulturpolitik som styr litteraturstödet. Det utbytet får aldrig upphöra – varken i vår tid eller i framtiden.

Om rapportförfattaren

Erik Wikberg är ekonomie doktor och Executive Director för House of Innovation vid Handelshögskolan i Stockholm. Han har varit ordförande för arbetsgruppen för stöd till facklitteratur på Kulturrådet och har arbetat med den gemensamma bokförsäljningsstatistiken för Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen mellan 2014 och 2022 samt forskar om bokbranschens digitalisering. Denna forskning handlar huvudsakligen om till synes olösliga målkonflikter inom kulturproduktion och de paradoxala resultat de ger upphov till. Han har bland annat undervisat i Förlagskunskap vid Stockholms universitet och publicerat flera facklitterära böcker.

Bilaga 1: Litteraturstödet utformning

Litteraturstödsöversyn ADM 2022/196

Kulturpolitiska mål²⁹

För att uppnå målen ska kulturpolitiken:

- främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor,
- främja kvalitet och konstnärlig förnyelse,
- främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas,
- främja internationellt och interkulturellt utbyte och samverkan,
- särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur.

Utgångspunkter för bedömning³⁰

Generella utgångspunkter för bedömning

Bedömningen ska väga in bokteknisk kvalitet, formgivning, korrektur, språkbehandling, textkritisk granskning och tillförlitlighet i sak. Översättningar ska vara av god kvalitet och i första hand utgå från originalspråket. Texter i antologier bör sättas i ett sammanhang genom inledning eller efterord och innehålla uppgifter om tidigare publicering. För litteratur på annat originalspråk än svenska ska språkgruppens tillgång till litteratur i Sverige vägas in. Kulturrådet har ett särskilt ansvar att främja utgivning och distribution av litteratur, i original samt i översättning, till de nationella minoritetsspråken. Även utgivning på svenska som bedöms vara av särskild betydelse för de nationella minoritetsgruppernas kultur, historia och identitet är prioriterad.

Utgångspunkter för bedömning av återutgiven litteratur

För att beviljas bidrag ska återutgivning av en bok som tidigare publicerats i Sverige vara textkritiskt tillförlitlig och försedd med informativa förord eller efterord och kommentarer, med undantag för bilderböcker för barn. Det bör vara ett avslutat författarskap som kan överblickas. Boken ska ha ett självständigt värde; det räcker inte med författarskapets status. För översatt litteratur ska översättningens kvalitet och behovet av en nyöversättning bedömas. Boken ska fylla ett tomrum på bokmarknaden. Om den finns tillgänglig i bokhandel eller antikvariskt i nyligen utgångna utgåvor ska stöd inte ges.

Utgångspunkter för bedömning av barn- och ungdomslitteratur

Bedömningen av barn- och ungdomslitteratur ska väga in nedanstående utgångspunkter:

- Originalitet i relation till samtida utgivning och genre.
- Självständighet i gestaltandet i relation till genren.
- Förmågan att tänja gränser för genre, form och innehåll.
- Förmågan att engagera och beröra genom fördjupad gestaltning.

29. Proposition 2009/10:3, s. 26.

30. Kulturrådets riktlinjer för stadsbidrag till litteratur, ADM 2020/84.

- Förmågan att väcka nyfikenhet.
- Förmågan att förhålla sig öppet och ifrågasättande och gestalta komplexitet.
- Interaktionen mellan text och bild.
- Bildernas bidrag till en fördjupad gestaltning.

Utgångspunkter för bedömning av bildverk och tecknade serier

Bedömningen av bildverk och tecknade serier ska väga in nedanstående utgångspunkter:

- Samspelet mellan text och bild.
- Hur grafisk form svarar mot innehållet.
- Bildernas självständighet och originalitet.
- Formmässig och stilistisk bearbetning och gestaltning.
- Bildernas tekniska kvalitet.
- Originalitet inom genren.
- Konstnärlig intensitet och komplexitet.
- En bok som publiceras i samband med en utställning ska ha ett självständigt värde.

Utgångspunkter för bedömning av facklitteratur

Bedömningen av facklitteratur ska väga in nedanstående utgångspunkter:

- Tillförlitlighet i sak – texten ska vara trovärdig, hänsyn ska ha tagits till tidigare och aktuell forskning samt faktauppgifter och empiri redovisas. Det ingår inte i ledamöternas uppdrag att detaljgranska fakta och källor. Mycket djupgående faktagranskning är författarens och förlagets ansvar.
- Aktivt reflekterande och välargumenterad.
- Tillförande av ny kunskap som inte tidigare finns tillgänglig på svenska.
- Belysning av nytt område eller ett redan etablerat område belyst från ett nytt perspektiv.
- Aktualitet och särskilt intresse i samtiden. Detta gäller såväl forsknings- som debattinriktade texter. Det kan även handla om ett nytt intresse för tidigare forskning eller idé- och samhällsdebatt.
- Tillgång till och behovet av litteratur inom olika facklitterära områden.
- Boken ska rikta sig till en läsekrets utanför akademien.
- Vid debattinlägg tas hänsyn till argumentationen samt om motargument tas upp och bemöts. Hänsyn tas också till om det är en röst som sällan hörs.

Utgångspunkter för bedömning av skönlitteratur

Bedömningen av skönlitteratur ska väga in nedanstående utgångspunkter:

- Intensitet och språklig gestaltning.
- Originalitet, förnyelse och verkets personliga karaktär.
- Komplexitet och självständighet i litterära tekniker och gestaltade erfarenheter och idéer.
- Konstnärligt genomförda idéer och konstnärligt medveten gestaltning.
- Medvetet förhållningssätt till litterära traditioner och tekniker.

Bilaga 2: Förordning (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser

SFS nr: 2010:1058

Departement/myndighet: Kulturdepartementet

Utfärdad: 2010-07-01

Ändrad: t.o.m. SFS 2018:1055

Ändringsregister: SFSR (Regeringskansliet)

Källa: Fulltext (Regeringskansliet)

Inledande bestämmelser

1 § Denna förordning innehåller bestämmelser om statsbidrag till utgivning och spridning av litteratur och kulturtidskrifter och till läsfrämjande insatser.

Statsbidrag lämnas i mån av tillgång på medel.

2 § Efter ansökan prövas frågor om statsbidrag enligt denna förordning av Statens kulturråd.

Ändamålet med statsbidraget

3 § Ändamålet med statsbidraget är dels att främja mångfald, kvalitet och fördjupning i utgivningen av litteratur och kulturtidskrifter, dels att främja spridning och läsning av litteratur och kulturtidskrifter.

Definitioner

4 § I denna förordning avses med

litteratur: litteratur på originalspråk eller i översättning till svenska språket eller något av de nationella minoritetsspråken som företrädesvis ges ut i Sverige och vänder sig till en allmän publik, kulturtidskrift: en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik med kulturdebatt i vid mening eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom kultur och konstarter.

Villkor för statsbidrag

5 § Statsbidrag får ges till

1. den som bedriver utgivningsverksamhet av professionell art i Sverige av litteratur eller kulturtidskrifter,
2. den som anordnar evenemang eller bedriver annan verksamhet för att sprida litteratur eller kulturtidskrifter i Sverige, och
3. den som anordnar läsfrämjande insatser, exempelvis kommuner, förskolor, skolor, bibliotek, bokhandlar, ideella föreningar och andra sammanslutningar med verksamhet i Sverige.

Vid fördelning av statsbidrag enligt första stycket 2 och 3 ska det särskilt beaktas att stödet får en god spridning över landet.

Enligt 1 § förordningen (1984:326) om statsbidrag till kulturella ändamål får Statens kulturråd även lämna bidrag till en i Sverige verksam samisk organisation i ett annat nordiskt land.

6 § Statsbidrag får ges för litteratur och kulturtidskrifter i såväl tryckt som elektronisk form. Förordning (2012:70).

7 § Statsbidrag till utgivning av litteratur lämnas till enskilda titlar i efterhand. Statsbidrag får även lämnas i förhand till planerad utgivning. När bidrag lämnas i efterhand ska hänsyn tas till skäligena kostnader för utgivningen. Bidrag i förhand lämnas för produktionskostnader.

Statens kulturråd får meddela föreskrifter om beräkningsgrunderna för sådana bidrag som lämnas i efterhand.

Som villkor för stöd får Statens kulturråd ange att en boktitel ska ges ut i en upplaga som inte över- eller understiger ett visst antal exemplar.

Bidrag får endast ges till första upplagan av en boktitel, om det inte rör sig om

1. återutgivning av titlar som är att betrakta som klassisk litteratur, eller
2. återutgivning i elektronisk form av titlar som utgivits i tryckt men inte i elektronisk form före den 1 januari 2011. Förordning (2012:70).

8 § Statsbidrag till utgivning av kulturtidskrifter lämnas som bidrag till produktionskostnader och utvecklingsinsatser.

Som villkor för stöd får Statens kulturråd ange att kulturtidskriften ska komma ut med ett visst antal nummer eller motsvarande per år.

Statsbidrag för utvecklingsinsatser är avsett för insatser för att marknadsföra och sprida kulturtidskrifter och för andra insatser som kommer flera kulturtidskrifter till del.

9 § Om en boktitel eller kulturtidskrift fått statligt stöd på annat sätt får statsbidrag enligt denna förordning endast lämnas om det finns särskilda skäl.

10 § Den som får statsbidrag till utgivning av litteratur enligt 5 § första stycket 1 ska tillhandahålla det antal exemplar som Statens kulturråd bestämmer av de titlar för vilka stöd beviljats för distribution till folkbibliotek, till Nordens hus på Island och Färöarna, till Nordens institut på Grönland och Åland och till Kulturkontakt Nord i Finland.

Ersättning ska betalas för de exemplar som tillhandahålls. Ersättningens storlek bestäms av Statens kulturråd.

Förordning (2016:872).

11 § Statsbidrag till läsfrämjande insatser enligt denna förordning lämnas som ett stöd av mindre betydelse enligt kommissionens förordning (EU) nr 1407/2013 av den 18 december 2013 om tillämpningen av artiklarna 107 och 108 i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt på stöd av mindre betydelse. De uppgifter som en medlemsstat har enligt artikel 6.1, 6.3 och 6.4 i kommissionens förordning ska utföras av Statens kulturråd. Förordning (2016:619).

Redovisning

12 § Mottagare av statsbidrag är skyldiga att redovisa för Statens kulturråd hur medlen har använts och att lämna de övriga uppgifter som Statens kulturråd behöver för uppföljning och utvärdering.

Återbetalning och återkrav

13 § Statens kulturråd får besluta att ett beviljat bidrag inte ska betalas ut om det kan antas att bidraget har beviljats på grund av felaktiga uppgifter.

14 § Mottagaren av ett bidrag enligt denna förordning är återbetalningsskyldig om

1. mottagaren av bidraget genom att lämna oriktiga uppgifter eller på annat sätt har förorsakat att bidraget har lämnats felaktigt eller med för högt belopp,
2. bidraget av något annat skäl än vad som sägs i 1 har lämnats felaktigt eller med för högt belopp och mottagaren borde ha insett detta,
3. bidraget inte används för det ändamål det har beviljats,
4. den verksamhet för vilken bidrag har lämnats inte slutförs eller om bidraget av någon annan anledning inte förbrukats,
5. den som har mottagit bidraget inte lämnar sådan redovisning som avses i 12 §, eller
6. villkor i beslutet inte har följts.

15 § Om en bidragsmottagare är återbetalningsskyldig enligt 14 §, ska Statens kulturråd besluta att helt eller delvis kräva tillbaka bidraget. Om det finns särskilda skäl för det, får Statens kulturråd besluta att efterge kravet helt eller delvis.

Bemyndigande

16 § Statens kulturråd får meddela de föreskrifter som behövs för verkställigheten av denna förordning.

Överklagande

17 § I 40 § förvaltningslagen (2017:900) finns bestämmelser om överklagande till allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut än beslut enligt 13 § får dock inte överklagas. Förordning (2018:1055).

Referenser

- Bernheim, D. B., & Whinston, M. D. (1998). "Exclusive Dealing", *Journal of Political Economy*, 106(1): 64–103.
- Förläggareföreningens hemsida, alla rapporter om bokförsäljningsstatistiken, <https://forlaggare.se/bokforsaljningsstatistik/>.
- Förläggareföreningen, <https://forlaggare.se/wp-content/uploads/2023/02/Bokforsaljningsstatistiken-2022.pdf>
- Författarförbundets remissvar på SOU 2009:16, tillgänglig från: <https://forfattarforbundet.se/web/app/uploads/2013/06/Forfattarforbundets-remissvar-Kulturutredningen.pdf>
- Kulturrådets hemsida, <https://www.kulturradet.se/sok-bidrag/litteraturstod/>
- Lee, R. S. (2013). "Vertical Integration and Exclusivity in Platform and Two-Sided Markets", *American Economic Review*, 103(7): 2960–3000.
- Mathewson, G. F. & Winter, R. A. (1987). "The Competitive Effects of Vertical Agreements." *American Economic Review*. 77(5): 1057–1062.
- Määttä, J., Steiner, A., Berglund, K. (2022). Skilda världar: Kvalitetslitteraturens villkor i Sverige i dag. Tillgänglig från: <https://forlaggare.se/nyheter/skilda-varldar-kvalitetslitteraturens-villkor-i-sverige-idag/>
- Rasmusen, E. B., Ramseyer, M. J., Wiley, J. S. (1991). "Naked Exclusion", *American Economic Review*, 81(5): 1137–1145.
- Schultz Nybacka, P. (2011). *Bookonomy: The Consumption Practice and Value of Book Reading*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Schüldt, G. (2018). "Storytel gynnar Bonniers genom 'guldkantade' avtal – konkurrentförlagen rasar", *Dagens Nyheter*, 11 september 2018.
- Schmidt, L. & Strömberg, N. (2018). "Så gynnar Storytel Bonniers", *Svensk Bokhandel*, 11 september 2018.
- Svedjedal, J. (1995). "Kassettbok i nära pakt med läsaren", *Svenska Dagbladet*, 17 augusti 1995.
- Svedjedal, J. (2021), "Kassettboken kommer!", I *Från Stridberg till Storytel: Korskopplingar mellan ljud och litteratur*, Pennlert, J. & Ilshammar, L. (Red.) Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Taplin, J. (2017). *Move Fast and Break Things: How Facebook, Google and Amazon Cornered Culture and Undermined Democracy*. New York: Little, Brown and Company.

Kulturrådet
Box 27215, 102 53 Stockholm
Besök: Borgvägen 1-5
Tel: 08 519 264 00
E-post: kulturradet@kulturradet.se

© Statens kulturråd 2024
ISBN: 978-91-89748-21-7

kulturradet.se